

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU – HRVATSKI STUDIJI
FILOZOFSKI FAKULTET DRUŽBE ISUSOVE U
ZAGREBU

Studij filozofije i religijske kulture

**PUT ALVINA PLANTINGE U DOKAZIVANJU
BOŽJEG POSTOJANJA**

Mentor: Prof. dr. sc. Nikola Stanković

Student: Kristina Polegubić

Zagreb, 2005.

SAŽETAK

U članku je prikazano pitanje Božjeg postojanja, kako kroz povijest filozofije, tako i unutar suvremene filozofije. Pitanje Božjeg postojanja u suvremenoj filozofiji je prikazano kroz filozofiju Alvina Plantinga, poznatog američkog filozofa koji se cijeli život bavio epistemologijom i dokazivanjem Božje opstojnosti.

Ključne riječi: Plantinga, Bog, opstojnost

UVOD

Mnogi problemi filozofije o "Bogu" nastaju zbog pogrešnog shvaćanja točnog značenja te riječi. Znamo da svakodnevne stvari postoje jer ih možemo locirati i razlikovati ih od nečega drugog. Drugim riječima, znamo da osim nas nešto postoji jer možemo stati pred njega i pokazati ga prstom. Ako prihvatimo činjenicu da je Bog neizmjeran i vječan, to znači da je on uvijek i svugdje prisutan. No, unatoč toj činjenici, nama je nemoguće Boga pokazati jer je nemoguće uperiti prst u nešto gdje Bog nije prisutan. Mogli bismo se sada s razlogom pitati ima li uopće smisla reći da Bog postoji ako znamo da Bog ne postoji u istom smislu kao i ostale stvari koje nas okružuju? Uzmimo npr. prostor i vrijeme, stvarnost ili ljubav. Postoje li prostor i vrijeme? Možemo li na njih pokazati prstom ili možda isprobati kakvog su okusa? Postoji li ljubav? Sa ovakvim pitanjima mogli bismo ići u nedogled, no čak i u osobnim područjima života svjesni smo da postoje stvari koje je moguće opisati kao stvarne ili postojeće, ali koje izmiču točnoj definiciji. Možda nije moguće definirati Boga; možda ga se ne može potpuno shvatiti. Ali to ne znači da se o njemu ne može suvislo i smisljeno govoriti, niti uopće sprečava postavljanje pitanja o tome ima li ga.

Gledajući kroz povijest filozofije, pitanje Božjeg postojanja mnogim je filozofima bio izazov, ali i neprilika. S jedne strane postojale su religije koje su se čvrsto oslanjale na Objavu kao garanciju da Boga ima, dok je s druge strane čovjeka

zanimalo kako razumskim putem doći do Boga, kako ga dokučiti i sebi približiti.¹ Još je u politeističkoj Antici, gdje su bogovi imali potpuno antropomorfni izričaj, Aristotel shvatio kako je došlo vrijeme da se u ljudskim glavama olimpski titani zamjene nečim što je on nazvao *Prvi Pokretač*.² Govoreći vulgarnim rječnikom mogli bismo Aristotela nazvati pionikom u dokazivanju Božje opstojnosti. Naime, Aristotel u svoje vrijeme nije ciljano išao za time da dokaže kako Boga ima iako njegov argument predstavlja prvi stupanj kozmološkog dokaza. On je razumskim putem, promatrajući prirodu, ustanovio kako se sve kreće i zbiva, ali se ne kreće samo od sebe nego od nekog drugog. Formula *regressus in infinitum*³ jasno kaže da u beskonačnosti nema prvoga i da negdje treba stati. Iz toga slijedi da mora postojati neko nužno biće koje nije pokrenuto ni od koga, a koje u isto vrijeme sve ostalo pokreće. Taj prvi uzrok, koji pokreće sve ostalo i sve ostale uzroke jest sama djelatnost (*actus purus*). Aristotel je prvi koji je svom Pokretaču nadjenio ime Bog⁴, a nakon njega je to u 13. stoljeću učinio Toma Akvinski. Dakako da pokušaj da se razumskim putem utemelji Bog nije ostao samo na ova dva velikana. Filozofija u svojoj baštini čuva pregršt ingenioznih umova koji su željeli čovječanstvu ponuditi svoje argumente bilo da pokažu kako se Boga može dokazati, bilo da pokažu kako se Boga ne može dokazati. Bilo je čak i onih koji su Boga pokušali ubiti, čime su zapravo samo upozorili da je on, barem u njihovim mislima živ.

Poznato je da se veliki filozofi ponovno vraćaju na pitanje postojanje Boga, te što učiniti s religijom kao činjenicom. Upravo me to potaknulo da svoj diplomski rad posvetim jednom suvremenom, američkom filozofu Alvinu Plantingi koji se cijeli

¹ Zato su razum i religija u neprestanom dijalogu.

² Usp. ARISTOTEL. *Fizika VII*, 242 a, 53. (Ladan, T. prev. SNL, Zagreb 1984.)

³ Progressus (regressus) in infinitum= lat. napredovanje ili nazadovanje u beskraj. Izraz označuje misaoni proces koji u beskonačnom nizu napredovanja (nazadovanja) od općeg k pojedinačnom i posebnom ili od pojedinačnog i posebnog k općem. Pojam je Aristotelov, a odnosi se na nemogućnost traženja u beskraj novih uzroka bez prvog uzroka; negdje treba stati. Usp. MIŠIĆ, Anto. *Rječnik filozofskih pojmova*. (Verbum, Split 2000.) 219.

⁴ "Ako je dakle u stanju takva dobra Bog uvijek, kao što smo mi katkada, divljenja je dostojan; ako je još i više, onda je još dostojniji divljenja. Ali On jest trako. I život je u njemu prisutan; jer djelatnost uma je život, a On je ta djelatnost, i Njegova djelatnost po sebi život je najbolji i vječni. Stoga kažemo da je Bog živ, vječan, najbolji, tako te su život i vrijeme neprekidno i vječno prisutni u Bogu. Jer to jest Bog." Usp. ARISTOTEL. *Metafizika XII*, 1072 b, 25ff. (prev. Tomislav Ladan, SNL, Zagreb 1987.)

život bavio epistemologijom i dokazivanjem Božje opstojnosti. Kao što sam već prije spomenula, pitanje razumskog prihvaćanja Boga provlači se već od prvih filozofa Platona i Aristotela, pa sve do danas, i još uvijek nije tako riješeno da se ne bi imalo što dodati na tu temu.

Za Plantingu je značajno da je on revidirao Anselmov takozvani ontološki dokaz putem modalne logike i upravo se na tom momentu temelji moj rad. Budući da i sam govor o Bogu, koji usput rečeno, mora biti analogan⁵, iziskuje napor, pokušala sam obraditi Plantingin pristup na što jednostavniji način. Rad sam podijelila na dva dijela. U prvom dijelu iznosim činjenice iz Plantingina života i objašnjavam zašto uopće dolazi do poteškoća u nastojanjima da se Boga dokaže. Dio tog objašnjenja evo iznosim već i u Uvodu. Nakon toga iznosim povijest dokaza i zaustavljam se na ontološkom dokazu kojim se bavio Plantinga. Plantinga je naime, poput mnogih svojih prethodnika, u svojoj filozofiji pokušao pokazati da vjerovanje u Boga može biti racionalno. Tako on u eseju pod naslovom *Is Belief In God Rational*⁶ tvrdi da je vjerovanje u Boga logičan argument, te on polazi od osnovnog vjerovanja.⁷

Argumenti u korist postojanja Boga mogu biti korisni, time što pokazuju da vjerovanje u Boga nije ni nemoguće ni nelogično, ali ne mogu ustanoviti niti podcijeniti osnovno vjerovanje jer takvo vjerovanje izražava temeljnu predanost. U drugom dijelu rada se bavim problemom zla u Plantinginoj filozofiji. Plantinga zaključuje da se pitanja o patnji i zlu, te o njihovom osmišljavanju, gotovo uvijek tiču onih koji vjeruju u Boga. No, on u isto vrijeme uvodi razliku između prirodnog ili fizičkog zla (bolesti, elementarne nepogode) i moralnog zla koje je uvijek povezano sa našom slobodnom voljom i slobodnim izborom. Pri tom Plantinga postavlja klasična teodicejska pitanja *Zašto Bog dopušta zlo?* i *Je li Bog uopće*

⁵ "Analogija=grč. odnos, razmjer. Izraz znači prediciranje istog termina različitim objektima tako da mu je značenje djelomično isto, djelomično različito. Npr. zdrav (za hranu i živi organizam)." Isto., 24.

⁶ Usp. PLANTINGA, Alvin. *Rationality and Religious Belief*. (University of Notre Dame, Paris 1979.)

⁷ Ovaj pristup se ponekad naziva *reformirana epistemologija*, budući da ima zajedničke crte s epistemologijom (teorijom o znanju) koja počiva iza argumenta o vjeri, razumu i spoznaji o Bogu utemeljenje u doba reformacije, a koje je posebno podupirao Kalvin. Reformirana epistemologija naglašava argument da je potrebno krenuti od iskustva vjere i pokušati ga objasniti. Logika dolazi kasnije kao opravdanje za, ali ne i potpuno objašnjenje onih vjerovanja koja se javljaju kao rezultat iskustva vjere. Usp. THOMPSON, Mel. *Filozofija religije*. (Faber & Zgombić Plus d.o.o., Zagreb 2003.) 111.

mogao stvoriti svijet bez moralnog zla? U svojim pokušajima da odgovori na ta vječna pitanja, Plantinga dolazi do trećeg problema u svojoj filozofiji, a to je pitanje slobodne volje. On konstatira kako je slobodna volja bitan uvjet za moralni život, pa se prema tome ne može isključiti mogućnost moralnog zla, kako bi ljudi imali slobodnu volju i kako bi mogli živjeti moralno jer nema morala bez slobode!

I.

NARAVNA TEOLOGIJA

1. ALVIN PLANTINGA I NJEGOVO MJESTO U FILOZOFIJI RELIGIJE

Ljudi neprestano nastoje pronaći smisao života. U svojoj potrazi za njim, neki se ljudi okreću filozofiji, drugi kreativnim oblicima umjetnosti, a treći pak nekom obliku religije. Jedan od takvih ljudi, onih koji su se bavili naravnim teologijom⁸ te pokušali pomiriti vjeru i razum, jest upravo čovjek o kome je ovdje riječ – Alvin Plantinga.

Plantinga se rodio 15. studenoga 1932. godine u gradiću Ann Arboru u državi Michigan (SAD). Kako i sam kaže u svojoj duhovnoj autobiografiji⁹, odgojen je u strogo kalvinističkom duhu. Otac mu je predavao filozofiju, psihologiju te klasične jezike na koledžu *Jamestown*, dok je majka bila kod kuće i brinula se za njega i

⁸ Naravna ili prirodna teologija se temelji na ljudskom razumu i može se procijeniti pomoću dokaza logike i upotrijebljenih argumenata. Naravna teologija polazi od naravnog reda i penje se do najviše inteligencije (zaključuje na nju). Izraz *naravna teologija* prvi puta upotrebljava Terencije Varro, kojega citira Augustin u svojoj *De Civitate Dei*; Varro razlikuje tri vrste teologije: mitsku, političku i fizičku. Ova posljednja govori o naukama filozofa o Bogu.

⁹ Usp. www.absoluteastronomy.com/encyclopedia/al/alvin_plantinga/spiritual_autobiography.htm

njegovog mlađeg brata. Plantinga je imao sretno i bezbrižno djetinjstvo, a svoja je nedjeljna popodneva često znao provoditi u Prezbitarijanskoj crkvi gdje je njegov otac držao poduke iz vjeronauka. Svoj interes za filozofiju pokazivao je još u srednjoj školi, no vrata na putu za uspjeh su mu se otvorila 1950. godine kada je osvojio stipendiju za sveučilište *Harvard*. Na početku studiranja na Harvardu bio je impresioniran kvalitetom predavača i kolegija. Marljivo je proučavao Platona, Aristotela i ostale antičke mislioce, no Harvard je imao i svoju drugu stranu. Tamo su studirali ljudi različitih rasa, nacionalnosti i vjerskih uvjerenja. Plantinga se tek tamo po prvi puta u svom životu susreo s ljudima koji nisu bili kršćani ili su bili bez ikakvog vjerskog opredjeljenja (ateisti, agnosticici). Jednom kalvinistu koji je do svoje adolescentne dobi svake nedjelje ministrirao u Crkvi teško je bilo prihvatiti mišljenje da možda Boga i nema ili da ga se razumom ne može spoznati. Ogorčen činjenicom općeg intelektualnog imperijalizma koje je vladalo u fakultetskim krugovima toga vremena, Plantinga je shvatio da će njegova filozofska stajališta u takvom miljeu vječno biti smatrana primitivnim zbog njegovih religioznih uvjerenja. 1951. godine napušta Harvard i odlazi na koledž *Calvin* gdje se susreće sa profesorom Jellemom koji je izvršio veliki utjecaj na njega.

Čini se da je William Harry Jellema bio drugačiji od svih profesora filozofije koje je Plantinga ikada imao prilike slušati. Jellema je, kako se prisjeća Plantinga, bio strog i ozbiljan, a opet na svoj način duhovit i pristupačan za rasprave. Plantinga je na Calvinu naučio kako se razvijala Zapadna kultura, koji su njezini temelji, te zašto je srednjovjekovna kršćanska filozofija imala tako veliki utjecaj na razvoj povijesti i gospodarstva čitave Europe. 1953. godine Plantinga susreće svoju buduću suprugu Kathleen DeBoer, za koju kaže da mu je oduvijek bila oslonac i nada, i zajedno osnivaju obitelj. Plantinga za sebe često voli reći da je više zaokupljen razmišljanjima o Bogu nego obiteljskim obavezama. Početkom šezdesetih godina zajedno sa svojim fakultetskim kolegom Williamom Frankenom, Plantinga prelazi na sveučilište *Yale* i tamo dobiva počasnu titulu doktora znanosti. Njegova doktorska disertacija kojoj je dao naslov *Bog i ostali umovi (God and Other Minds)*, predstavlja krunu Plantinginog filozofskog rada i njegova života kao kršćanina.

Plantinga ponosno ističe da mu je njegova duboka vjera dala poticaj i podlogu da upravo na njoj formira svoj filozofski stav o tome kako vjera u Boga ne proturječi

razumu, nego da se vjera i razum nadopunjuju. Zapravo, cijela njegova filozofija počiva na činjenici da vjerovanje nije iracionalne naravi te da iskazi da je Bog svemoguć, sveznajuć i savršeno dobar ne proturječe činjenici da ipak postoji zlo u svijetu. Još od Leibniza i njegovog teodicejskog pitanja, a i prije, postojao je sukob mišljenja oko Božjih atributa i činjenice zla u svijetu. Plantinga uporno ističe da je njegova želja biti kršćanin u filozofiji, a zapravo često se stječe dojam, čitajući Plantingina djela, da se Plantinga ponaša gotovo apologetski. I sam za sebe kaže da se cijelog života najviše interesirao za filozofiju o Bogu i pitanje Božjeg postojanja bilo mu je od prioritetnog značenja. No, osim Božjeg postojanja Plantinga se bavio i problematikom zla i upravo se u tom momentu svoga filozofiranja ponašao pomalo zaštitnički (apologetski), braneći kršćanske istine vjere. Plantinga smatra da kršćanstvo u sebi posjeduje bitno intelektualni element koji ga je, bez obzira na razne religijske fenomene, uvjerio u istinitost kršćanstva. Razum, prema Plantingi teži za istinom, pa je njemu stoga neshvatljivo kako neki ljudi smatraju vjeru iracionalnom kad je ona pretpostavka razumijevanju svijeta. Druga stvar koja ga je mučila, bila je, kako logički razumjeti i prihvatiti činjenicu da postoji apsolutno Biće koje je savršeno pod svim vidicima i koje nas beskrajno ljubi u svojoj dobroti, a opet smo svjedoci boli, patnje i zla u svijetu.

Plantinga ne smatra da je u svojim razmišljanjima riješio teodicejsko pitanje, no on kaže ovako: žena, čije je nedužno dijete umrlo od leukemije, može pretpostaviti da Bog dopušta zlo zato što On smatra da je za svijet bolje zlo dopuštati, nego ga sprečavati, a ono što Bog vidi kao bolje, naravno i jest bolje. Ali, ono što ta jadna žena ne može znati je pitanje *zašto* bi ovaj svijet sa svim nesrećama na njemu trebao biti bolji od nekog drugog, kojeg bi mi možda mogli željeli stvoriti i *koji* je to Božji razlog da on dopušta zla koja nam se svakodnevno događaju.

Kršćanin mora priznati da ne zna razloge zašto Bog dopušta da se zla događaju i upravo se zato ima povoda ljutiti na Boga i optuživati Ga za nepravdu. Budući da unesrećenom čovjeku nikakva filozofija neće pomoći da se spasi, na red dolazi vjera i duhovna utjeha. Upravo taj segment ima kršćanstvo jer je kršćanski Bog, Bog ljubavi, patnje i nade. Plantinga je dobro uočio trenutak kada ljudi iz filozofije prelaze u religiju; onda kada filozofiji ponestanu odgovori na životna pitanja. No, to ne znači da su filozofija i religija (razum i vjera) dva odvojena svijeta

koje treba spajati nekakvim mostovima. Plantinga smatra da se u njegovoj filozofiji religije pokazuje na nešto što on naziva osnovnim teološkim vjerovanjem te da je to kontraargument protiv svih ateista koji tvrde da je vjera u Boga iracionalna.

Ateisti, naime misle, da je vjera u Boga iracionalna iz dva razloga: prvi je taj što se Boga konvencionalnim metodama ne može dokazati, a drugi je upravo činjenica zla u svijetu koja izravno proturječi svim Božjim atributima. Oni kažu da za Boga nema racionalnog opravdanja, no Plantinga postavlja pitanje: Što uopće znači racionalno opravdanje? On smatra da vjera u Boga može biti savršeno razumna i bez teoloških argumenata ili klasičnih dokaza za Božju opstojnost. Njegov je cilj bio pokazati da je posve razumno uzeti vjeru u Boga kao osnovno vjerovanja, te da u tome nema ništa iracionalnog kako ateisti tvrde.

Plantinga je u svojim filozofskim okvirima pokušao ostati skroman, rekli bismo dostojan svakog pravog kršćanina. Za njega filozofija nije disciplina u atletskom natjecanju. Filozofija je samo medij kroz koji se trebaju objavljivati istine vjere i ona je zapravo, filozofija religije. Plantinga, iako se deklarira kao kršćanski filozof, smatra da filozofiju religije trebaju zanimati racionalna područja religije. Svaka je filozofija racionalna što znači da je to proces pomnog razmatranja nekih područja života i njihovog proučavanja na logičan način, istražujući dileme, pokušavajući razjasniti dvosmislenosti te riješiti prividne nedosljednosti. U tom pogledu filozofija religije mora biti racionalna. Ali religija nije samo racionalna. Religija se bavi srcem i voljom, jednako kao i mislima. Vjernici vjeruju u stvari, oni ne vjeruju jednostavno da je to istina. Ljudi su odani svojim religijskim pogledima, na njima inzistiraju čak i kada se pojave snažni protivni dokazi. Plantinga smatra da bismo upravo ovakve pojave trebali razmatrati. Stvari se ne bi smjele odbacivati samo zato što ih je razumom nemoguće racionalno opravdati. Većina onog što se isplati u životu nije racionalno – ljubav, glazba, umjetnost, čitav svijet emocija. Stoga moramo ostati svjesni granica racionalnog pristupa.

Plantinga kaže da uspješan kršćanski filozof nije osoba koja se dokazala na intelektualnom području, nego da je to osoba koja pravilno igra ulogu u kršćanskom društvu. Plantinga je svjestan činjenice da su filozofi u današnje vrijeme odgajani tako da svoje snage usmjeravaju na sebe same u natjecateljskom i pomalo egoističnom stilu. Izazovi su dobri, smatra Plantinga, samo ako pobuđuju u nama

želju da pokažemo ono najbolje od sebe. Emocije mogu biti tople, a razum hladan. Filozofija religije teži razumu koji u sebi sadržava malo topline. Oni koji traže sigurnost u obliku neosporivog dokaza za ili protiv vjerskih uvjerenja, mogli bi se razočarati – kaže Plantinga. Postoji trenutak kada iskustvo vjere i uvjerenje prelazi granicu racionalnog, granicu dokaza i sigurnosti. Postoji trenutak kada se osoba mora obvezati, riskirati kako bi napravila korak dalje u vjerskoj potrazi. Oni koji se boje napraviti taj korak ostaju na površini.

Možda je jedan od zadataka filozofije religije pokazati zašto je ponekad razumno prekoračiti granicu razuma i dopustiti intuiciji da preuzme kreativnu ulogu.

2. KLASIČNI DOKAZI ZA BOŽJE POSTOJANJE

Nema čovjeka koji se barem jednom u životu nije zapitao *Postoji li Bog?* Ako postoji, to se ipak mora moći dokazati.¹⁰ Kako? Filozofija odgovara – neoborivo, racionalno, svakome jasno! Hans Küng smatra da ne samo da je Boga načelno moguće spoznati, nego je Božje postojanje načelno i faktički moguće dokazati.¹¹ Dokazi, kojima je namjera dokazati Božje postojanje imaju materijalni objekt koji nije samo zbilja svijeta i čovjek, već i neki mogući pratemelj i praoslonac zbilje što ga zovemo Bogom. Dokazi također hoće dokazati Božju egzistenciju, što znači da ne žele samo reći kako se može govoriti o Bogu, već hoće odgovoriti na teško pitanje da li Bog jest. Dokazi kojima se dokazuje Božja egzistencija polaze uglavnom od nekog neposredno evidentnog izvanjskog ili unutrašnjeg iskustva, iz kojeg se pomoću metodički reflektiranih, strogo logički zaokruženih misaonih koraka hoće pokazati uvjerljivom Božju egzistenciju.

¹⁰ Već je Toma Akvinski, osvrćući se na Platona, Aristotela, Augustina i Anselma razlikovao *pet putova* do Boga, koji se međutim djelomično mogu svesti na treći put koji nazivamo kozmološki dokaz. Danas, nadovezujući se stvarno i terminološki na Kanta, razlikujem *četiri klasična dokaza za Božje postojanje*, koji polaze od različitih tradicija i moguće ih je konkretizirati na više načina. A možemo ih podijeliti i na apriorne, kozmološke i antropološke dokaze.

¹¹ Usp. KÜNG, Hans. *Postoji li Bog?* (Naprijed, Zagreb 1987.) 486.

2. 1. KOZMOLOŠKI DOKAZ

Najpoznatija verzija kozmološkog dokaza može se naći u prva tri od tzv. *Pet putova* koje nudi Toma Akvinski u prvom dijelu njegove *Summa theologiae*, 1a, 2, 3. Akvinčevi se kozmološki argumenti temelje na promatranju svijeta. Od pete godine, Toma je bio odgajan u dominikanskom samostanu u Monte Cassinu, ali je zbog rata između Frederica II i pape s četrnaest godina preselio u stoljetno sveučilište u Napulju i tamo nastavio studij. Na sveučilištu se marljivo izučavala Aristotelova filozofija, pa je Toma imao mogućnost poslužiti se Aristotelovim idejama kako bi pomoću njih izrazio vjerske istine.

Toma je vjerovao da se sa Pet putova¹² može prikazati Božje postojanje. Njegovih Pet putova moglo bi se ukratko prikazati:

1. Argument za postojanje nepokrenutog pokretača¹³

- Sve što se pokreće, pokrenuto je od drugoga.
- Tog pokretača opet pokreće nešto treće.
- Ali, taj lanac pokretača nije beskonačan jer u protivnom do pokretanja ne bi ni došlo (jer u beskonačnosti nema prvoga).
- Stoga, mora postojati nepokrenuti pokretač koji sve pokreće a da pri tom sam ostaje nepokrenut.
- Tog nepokrenutog pokretača ljudi nazivaju Bog.

2. Argument za neuzrokovani uzrok

- Sve ima svoj uzrok.
- I svaki uzrok opet ima svoj uzrok.
- Ali, ne možemo imati beskonačan niz uzroka.
- Stoga mora postojati neki neuzrokovani uzrok koji uzrokuje svaku promjenu, ali pri tom sam nije prouzrokovan ničijim utjecajem.
- Takav neuzrokovani uzrok ljudi nazivaju Bog.

¹² Toma ne kaže da ima sam pet putova kojima čovjek dopijeva do Boga. Takvih je putova bezbroj, ovisno o polazištima, a teološki uzeto samo je jedan, Krist, koji je, po Tomi, jedini put prema Bogu. Toma, zapravo, kaže samo to da ima pet putova kojima se može dokazati da Bog postoji, a to je važno i za teologiju kao znanost i na određen način za objavu i Crkvu koje govore o spoznatljivosti Božjeg postojanja i na naravnom planu.

¹³ Usp. AKVINSKI, Toma. *Izabrano djelo*. (priredio Tomo Vereš., Zagreb, Globus 2005.) 286-293.

3. Argument iz razlikovanja mogućnosti i nužnosti potrebe

- Pojedine stvari nastaju i kasnije nestaju.
- Dakle, u jednom trenutku nije postojala nijedna stvar.
- No nešto počinje postojati samo uzrokovanjem nečeg što već postoji.
- Dakle, mora postojati biće čije je postojanje neophodno nužno i koje će svi smatrati Bogom.

4. Argument iz stupnjeva kvalitete

5. Argument iz konstrukcije

Ključni termin u prvome putu je *promjena* (lat. *motus*). Kad Akvinac kaže promjena on pri tom ne misli samo na puko kretanje, nego je to promjena u smislu kakvoće i količine. Prema Akvincu, neke se stvari nalaze u procesu promjene, ništa sebe ne mijenja u svakom pogledu, te što god uzrokuje promjenu nečega, mora samo biti zbiljski djelatno – ili kako kaže Akvinac, mora biti *aliquid ens actu*.¹⁴

No, Toma također smatra da ne može biti beskrajnog niza stvari koje uzrokuju događanje promjene. Negdje se moramo zaustaviti jer u protivnom neće biti početne promjene i, kao rezultat, neće doći do promjena. Prvi uzrok promjene, koji nije promijenjen ničijim utjecajem, Akvinac zove *Bogom*.

Drugi put usredotočuje se na pojmove uzrokovanja i postajanja, pa prema drugom putu puko postojanje nečega iziskuje uzrok. Akvinac zaključuje da postojanje svega zapravo iziskuje uzrok koji sam nije uzrokovan na postojanje bilo čime osim njim samim.

Treći argument polazi od razlikovanja mogućeg i nužnog, a on je ovakav. U stvarima nalazimo, naime, neke koje mogu biti i ne biti, jer neke nastaju i propadaju, te prema tome mogu i ne biti. A nemoguće je da takve stvari postoje svagda, jer ono što može ne biti, jednom doista i ne postoji. Ako bi dakle, sve stvari bile u mogućnosti da ne postoje, onda nekoć nije bilo ničega. No, kad bi to bilo istina, onda također ni sada ne bi bilo ničega, jer ono čega nema može početi postojati samo po nečemu što postoji. Dakle, nisu sva bića moguća, nego mora u stvarnosti postojati nešto nužno. Sve pak što je nužno ili prima uzrok svoje nužnosti izvana, ili ga ne

¹⁴ Usp. DAVIES, Brian. *Uvod u filozofiju religije*. (Biblioteka Scopus, Zagreb 1998.) 66.

prima. No nije moguće da se kod bića koja primaju uzrok svoje nužnosti ide u beskonačnost, kao ni kod tvornih uzroka. Prema tome, nužno je postaviti neko po sebi nužno biće, koje uzrok nužnosti ne prima izvana, nego je ono uzrok nužnosti drugim bićima. A to svi nazivaju Bog.¹⁵

2. 2. TELEOLOŠKI (FIZIKO-TEOLOŠKI) DOKAZ

Teleološki dokaz polazi od svrhovitosti u svijetu, grčka riječ *telos* znači smisao, kraj ili svrha. U svijetu ima bića koja nemaju razuma, a djeluju svrhovito. Teleološki dokaz polazi upravo od te činjenice. Tako smisao svrsishodne konstrukcije koju primjećujemo u prirodi sugerira kako svijet ima svog konstruktora, a to je Bog. Možda su najpoznatije primjere za ovaj dokaz¹⁶ dali William Paley, David Hume i Kant. Paley je tvrdio slijedeće: da nađe ručni sat na podu, nakon što bi proučio kako svi mehanički dijelovi zajedno funkcioniraju, pretpostavio bi da ga je izradio neki konstruktor. Doista, ako bi bilo koji dio bio drugačije poredan, tada bi cijeli sat prestao raditi.¹⁷ Paley je smatrao da je svijet poput ovog sata, svaki je dio pomno osmišljen za posebno mjesto unutar cjeline. Ako je svijet ovako konstruiran, tada on mora imati konstruktora. Svi oblici dokaza izgleda pretpostavljaju kako u svemiru doista ima neke vrste reda koji je neovisan o našim umovima.

Filozof Kant tvrdi da naš razum sam nameće iskustvu koncepcije vremena i prostora i uzročnosti. Po Kantu, mi bismo nametnuli red u svemiru u kojemu bismo god bili, jer bismo samo tako mogli misliti i umovati. Po njemu, ljudi sve doživljavaju kao da ima neki svoj uzrok i kao da sve što postoji, postoji u prostoru i

¹⁵ Usp. AKVINSKI, Toma. *Izabrano djelo...*291.

¹⁶ Ali su isto tako iznijeli i tvrdnje protiv njega.

¹⁷ Usp. PALEY, William. *Natural Theology IV*. (Oxford, 1838., p.1.) bilješka preuzeta iz: PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom and Evil*. (William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1977.).

vremenu, a to je stoga što mi baš tako gledamo na život. Ne bih se sada željela zadržavati na Kantovim kategorijama kojima objašnjava kako čovjek misli to što misli, nego bih samo još jednom naglasila da Kant odbacuje dokaz iz uređenosti kao logični argument za Božju opstojnost. Njegovo je mišljenje da ne postoje dokazi ili perspektiva koja bi podržala analogiju između ljudske stvaralačke snage i ideje o božanskom stvoritelju. Čovjek gleda na svemir kao na uređeno mjesto zbog toga što je naš razum predodređen za interpretaciju događaja na uređen način.

2. 3. DOKAZ IZ ČINJENICE MORALA

Ako prihvatimo činjenicu da je Toma Akvinski otac kozmološkog dokaza, onda je zasigurno Kant idejni začetnik moralnog dokaza. Ovaj je ingeniozni um pobijao i kozmološki i teleološki dokaz činjenicom da ih je sveo na ontološki (o čemu će naknadno biti riječ), da bi na kraju Božju egzistenciju postulirao na temelju morala, odnosno slobode. Kant je vjerovao da kozmološki argumenti nikada neće moći dokazati Božje postojanje, ali da bi, odbacivanjem ovih argumenata, mogao dati mjesta shvaćanju Boga utemeljeno na vjeri, a ne na razumu. Kant je krenuo od činjenice da ljudi doista imaju osjećaj za moralnu dužnost, tj. osjećaj da ono što se drži za ispravno, mora biti učinjeno bez obzira na posljedice. Ovaj je osjećaj moralne dužnosti nazvao *kategoričkim imperativom*, a izražavamo ga formulom *Dobro treba činiti, a zlo izbjegavati!* Kant smatra da iskustvo moralne dužnosti podrazumijeva slobodno djelovanje te da ćemo s vremenom doživjeti sreću čak i ako nećemo tako postupati u životu, i da, mora postojati načelo cjelokupnog poretka koje će nagraditi vrlinu srećom, jer tek vrlinom postajemo dostojni sreće i to se može nazvati Bog.

Kant zapravo govori da nije moguće dokazati postojanje Boga, ali da osjećaj čudoređa podrazumijeva da je čovjek slobodan, te da to implicira vjerovanje u Boga. Upravo je zbog toga Kant odbacio sve ostale dokaze jer smatra da Bog, sloboda i moralnost ne mogu biti u svijetu koji doživljavamo, već se odnose na način na koji

doživljavamo svijet. Dakle, Bog je regulativna koncepcija¹⁸ ili dio načina našeg poimanja, a ne neka tvorbena koncepcija odnosno jedna od stvari koju tamo vani treba otkriti.

2. 4. ONTOLOŠKI DOKAZ

Ontološki dokaz¹⁹ se ne temelji niti na promatranju svijeta, niti na činjenici morala, niti na ikakvom obliku vanjskog dokaza, već se jednostavno temelji na definiciji riječi "Bog". Mogli bismo za njega reći da glasi ovako: *Ako razumiješ što je Bog, tada razumiješ i da on mora postojati.*²⁰ Drugim riječima, ontološkim dokazom se dokazuje Božja opstojnost *a priori*²¹, što znači pomoću intuicije i samog razuma.

Ovaj se dokaz izvodi iz samog pojma Boga i time upućuje na konkretno postojanje Boga. To bi značilo da ako smo mi u stanju misliti Boga, tada on zaista i mora postojati jer bi u protivnom bilo kontradiktorno tvrditi da Bog ne postoji. Od svih do sada navedenih argumenata (dokaza) za Božje postojanje, ontološki dokaz ima najdulju i najzanimljiviju prošlost. Njegov je idejni začetnik bio Anselmo

¹⁸ Usp. THOMPSON, Mel. *Filozofija religije...* 142.

¹⁹ Ovaj je dokaz poznat pod imenom ontologijski dokaz; naziv dolazi od Kanta koji je kritizirao verziju tog dokaza poznatu mu u onom obliku koji su mu dali Descartes i Leibniz. Čini se da Kant nije poznavao izvornu Anselmovu misao, pa je stoga sporno smije li se taj naziv uopće primijeniti na nju. No, naziv je ostao, a s njime i ideja o dokazu koji, kako se veli, iz unaprijed definiranoga pojma o Bogu kao najrealnijem i najsavršenijem biću izvodi Njegovo postojanje. Usp. KUŠAR, Stjepan. "Biblijski bezumnik u Anselmovu argumentu", u: *Ljepota istine. Zbornik u čast p. Miljenka Belića SJ.* (ur. Marijan Steiner SJ, FTI, Zagreb 1996.) 80.

²⁰ Usp. THOMPSON, Mel. *Filozofija religije...* 114.

²¹ *A priori* = lat. od nečega ranijeg. Kant apriornom nazivlje onu spoznaju koja nema svoje opravdanje istom iz iskustva, nego ga ima još u pojmu. Usp. HALDER, Alois. *Filozofijski rječnik.* (Naklada Jurčić, Zagreb 2002.) 12.

Canterburyjski u 11. stoljeću, no njime su se bavili i ostali veliki mislioci poput Descartesa, Leibniza, Normana Malcolma, Charlesa Hartshorna i Alvina Plantinge. Budući da se ja u svom radu bavim prvenstveno Plantinginim pristupom ontološkom dokazu, željela bih samo u kratkim crtama iznijeti povijest ontološkog dokaza, njegove postavke i prigovore, te Plantingino tumačenje tog Anselmovog argumenta.

2. 4. 1. POVIJEST ONTOLOŠKOG DOKAZA

Prvi pokušaj da dokaže Božje postojanje iznio je sv. Anselmo u svojem *Monologiumu*. Došavši do uvjerenja tijekom vremena da su u tom dijelu izneseni razlozi vrlo složeni i neuvjerljivi, počeo se pitati ne bi li se možda mogao naći jedinstven dokaz kojemu ništa drugo do njega sama ne treba da bi se dokazao, a sam je dostatan da potkrijepi kako Bog zaista postoji. Anselmo izlaže taj jedinstveni dokaz u drugome poglavlju *Proslogiona*.

Strogo razumsko-filozofsko obilježje dokaza, formuliranog u obliku dijaloga s Bogom, očituje se već u njegovu polazištu. Anselmo na početku svojega razmišljanja obznanjuje svoju nakanu da želi spoznati Božje postojanje i Božju narav koje prihvaća vjerom. No, već u slijedećoj rečenici, koja je od presudne važnosti za dokaz, autor obrće najavljeni redoslijed istraživanja jer najprije određuje Božju narav, tj. kazuje što se misli pod riječju "Bog", da bi na kraju po njoj suptilnim obrazlaganjem došao do Božjeg postojanja.

Koliko se god ovo dokazivanje na prvi pogled čini uvjerljivim, ono je po Akvincu, pogrešno jer po njemu, da bi se dokazalo da nešto postoji, nužno je poći od značenja imena, a ne od spoznaje biti, jer pitanje *što je* nešto slijedi poslije pitanja

postoji li to nešto.²² Tako Toma u svom drugom pitanju *Summa theologiae*, koje nosi naziv *O Bogu: Postoji li Bog?*, daje odgovor na 2. razlog, a koji se odnosi na Anselmov ontološki dokaz:

"Možda onaj tko čuje to ime 'Bog' neće pomisliti da znači ono od čega se ništa veće ne može zamisliti, jer neki su smatrali da je Bog tijelo. Ali, ako se i dopusti da pod imenom 'Bog' svatko razumijeva ono što se kaže, to jest, da je ono od čega se nešto veće ne da zamisliti, ipak iz toga ne slijedi da shvaća kako ono što se označuje imenom zbiljski postoji, već samo da je nazočno u poimanju (ljudskog) uma. Također se ne može dokazivati da zbiljski postoji, osim ako bi stvarno postojalo nešto od čega se veće ne može zamisliti, a to ne dopuštaju oni koji tvrde da Boga nema."²³

Prema tome, Anselmo u svojem dokazivanju ne polazi zapravo od određenja Božje biti, nego od značenja Božjeg imena koje je definirao kao *ono od čega se nešto veće ne može zamisliti*. Doduše, prema Akvincu Anselmo ima potpuno pravo tvrditi da određenje Boga kao što ga je on odredio nužno uključuje u sebi i misao o njegovom postojanju, jer, kad je ne bi uključivalo, onda bi slijedilo da *onome od čega se nešto veće ne može zamisliti* upravo nedostaje jedno važno ontološko svojstvo, i to upravo primarno i bitno, to jest postojanje. Toma se dakle, od Anselma razlikuje na ontološkoj razini. Anselmo u svojem argumentu shvaća postojanje kao jedno esencijalno svojstvo Božjeg bića među ostalima, dok za Tomu ono znači zbiljsku nazočnost ili nužnost u svijetu.

Ova temeljna razlika između dvaju istaknutih crkvenih naučitelja glede mogućnosti, odnosno nemogućnosti razumskoga ateističkoga stajališta s obzirom na Božje postojanje, zapravo je posljedica jedne mnogo dublje razlike koja ih dijeli na epistemološko-ontološkoj razini, i to u pogledu bitnoga preduvjeta za spoznaju Božjeg postojanja. Da bismo saznali koji je to preduvjet, iznijet ću kratki pregled Anselmovog dokaza.

²² Usp. VEREŠ, Tomo. "Ontološki aspekt Akvinčevih dokaza za Božje postojanje", u: Anto Mišić (ur.), *Oči vjere. Zbornik u čast Josipa Ćurica SJ u povodu 75. Obljetnice života*. (FTI, Zagreb 2002.) 26-27.

²³ Usp. AKVINSKI, Toma. *Sth 1a, 2, 2.*, u: *Izabrano djelo...* 288.

2. 4. 2. Anselmov "Unum argumentum"

Argument je prvi iznio Anselmo (1033-1109.), Canterburyjski nadbiskup, u početnom poglavlju svog djela *Proslogion*. On ne iznosi argument kako bi mogao vjerovati u Boga, to ni u kom slučaju nije upitno jer doista, argument se ne odnosi na Boga, već zato jer mu njegovo vjerovanje u Boga pomaže da shvati Božje postojanje na određeni način: na način na koji ga dovodi do zaključka da Bog mora postojati. Argument se temelji na spoznaji da je Bog nešto od čega se ništa veće ne može misliti – *aliquid quo nihil maius cogitari possit*.²⁴ Ovakav stav se ne odnosi na nešto što je slučajno veće od nečeg drugog. Anselmo nije poredao cijeli niz stvari i slučajno odlučio da je Bog veći od njih. Nego rečenica *ono od čega se ništa veće ne može misliti* izražava njegovu ideju savršenstva ili bezuvjetnosti, najstvarniju stvar.

"Dakle, Gospode, koji daješ uvid u vjeru, daj meni da razumijem, ukoliko znaš da je korisno, to da jesi onako kako mi to vjerujemo te da jesi ono što vjerujemo. A mi svakako vjerujemo da si ti nešto od čega se ništa veće ne može misliti. Ne postoji li, dakle, neka takva priroda, kad *bezumnik reče u srcu: 'nema Boga'?* Jer svakako taj isti bezumnik, kad čuje upravo to što kažem: 'nešto od čega se ništa veće ne može zamisliti', razumije to što čuje; a ono što razumije, u njegovom je razumu, čak i onda ako ne razumije da to nešto postoji."²⁵

U trećem poglavlju *Proslogiona* Anselmo daje i drugu verziju ontološkog dokaza:

"A to (Bog) svakako postoji tako istinito, da se niti misliti ne može da ne postoji. Jer može se misliti da postoji nešto što se ne može misliti kao nepostojeće, a to je veće nego ono što se može misliti kao nepostojeće. Prema tome, ako se ono, od čega se veće ne može misliti, može misliti kao nepostojeće, onda baš to, od čega se veće ne može misliti, nije ono od čega se veće ne može misliti, a to se ne može uskladiti. Ono od čega se veće ne može misliti postoji, dakle, tako istinito, da se ne može ni misliti kao nepostojeće."²⁶

²⁴ Usp. CANTERBURYJSKI, Anselmo. *Proslogion II*, u: *Quod vere sit Deus*. (svezak prvi, prev. Marina Miladinov, Demetra, Zagreb 1997.) 255-257.

²⁵ Isto., 255.

²⁶ Isto., 257.

Ovim riječima Anselmo tvrdi da je postojanje nužan dio ideje o Bogu. Anselmo je vjerovao da se zalaže za faktičnu nužnost²⁷, pa stoga tvrdi da Bog nije neki predmet usred drugih predmeta. Da je Bog stvar, tada bi štovanje Boga bilo idolopoklonstvo. Bog je jedinstvena, ali nužna koncepcija. Riječ Bog se može odbaciti, ali za Anselma stvarnost koju ta riječ označava je nešto što se ne može poreći. Stoga, *savršeno* ne pripada u istu kategoriju s ostalim stvarima, *savršeno* nije jednostavno prvi u nizu pojedinih stvari. Za Anselma Bog nije stvar i stoga on ne postoji na isti način kao što postoje sve ostale stvari.

Anselmov dokaz je još u njegovo vrijeme bio izvrnut prigovorima, no barem mu jedno ide u prilog. Ljudi iznose različita shvaćanja o naravi Boga, ali obično se prihvaća da Bog mora biti neizmjerljivo nadmoćan spram ostalih stvari ili spram bilo čega što Bog nije. Anselmo smatra da je Bog nešto od čega se ništa veće ne može zamisliti, a to znači da je on nužan i prvobitan na način kako to ništa osim Boga nije.

2. 4. 3. Gaunilonov prigovor u korist bezumnika²⁸

Anselmov je dokaz još u njegovo doba bio izvrnut kritici, a prvi koji se obrušio na njega bio je redovnik Gaunilon. Poznat je Gaunilonov prigovor koji je time pokrenuo ideju o savršenom otoku usred oceana:

²⁷ Ako je izjava *Bog postoji* faktična nužnost, to podrazumijeva kako je nemoguće da stvari budu kakve jesu ako Bog ne postoji i da je stoga zapravo nemoguće da Bog ne postoji. Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom and Evil...* 88.

²⁸ "Dijalektička misao *Proslogiona* ne razvija se kao dedukcija nego kao disputa, rasprava. Do nje dolazi kad se javlja osporavanje onoga što 'mi o Bogu vjerujemo', odnosno kad se pojavljuje dvojba. Osporavatelja Anselmo nalazi u Svetom pismu, u bezumniku iz psalma koji u svome srcu veli: 'Nema Boga' (P52/53). Bezumnik, kako ga naziva Biblija, niječe Boga u kojeg Anselmo vjeruje, te tako na neki način provaljuje u njegovu vjeru. Kad se tumače istine vjere, govori se i piše za one koji vjeruju; tako to radi Anselmo za svoje benediktince, te ih vodi k spoznanju i priznanju sadržaja (*intelligere*). Bezumnik, kako kaže Anselmo, barem razumije što je to čije postojanje niječe. Stoga on ima ideju Boga u svome razumu. Ali Bog, nastavlja Anselmo, mora biti više od ideje u nečijem razumu, ako je on nešto od čega se veće ne da misliti. Iz toga slijedi da Bog mora postojati u stvarnosti, jednako kao i u razumu." Isto. KUŠAR, Stjepan. "Biblijski bezumnik u Anselmovu argumentu", u: *Ljepota istine...*92-93.

"Eto, na primjer: Kažu da je negdje u oceanu jedan otok, koji uslijed teškoće ili štoviše nemogućnosti da se pronade ono čega nema neki nazivaju *izgubljenim* te pričaju da posjeduje neprocjenljivo izobilje svih bogatstava i užitaka, za koja kažu da su mnogo obilnija i od onih na rajskom otočju... Kad bi me on, kažem time pokušao uvjeriti u to da taj otok uistinu te izvan svake dvojbe postoji, ili bih vjerovao da se šali ili pak ne bih znao koga da smatram glupljim: sebe, ako mu popustim, ili pak njega, ako smatra da je s bilo kakvom sigurnošću dokazao bit toga otoka, a da me nije prethodno uvjerio u to da je sama njegova odličnost nešto istinito i nedvojbeno postojeće u stvarnosti, a ne nešto što u mojem razumu postoji kao nekakva lažna ili nesigurna stvar."²⁹

Gaunilon kritizira Anselma da ovaj izvodi nedopustiv skok iz sfere ideja u vanjsku realnost. U biti, Gaunilon tvrdi ovo: *Najprije je, naime nužno, da me se uvjeri u to da to veće od svega u stvarnosti negdje postoji, a tek onda se iz toga što je veće od svega može jednoznačno utvrditi i to da ono i bivstvuje u samome sebi.*³⁰ Anselmo je ovaj prigovor odbacio ne smatrajući potrebnim da uopće raspravlja o pitanju izgubljenog otoka. Pobio je Gaunilonov prigovor time što je rekao da je otok uvijek ograničena stvar te da je uvijek moguće zamisliti bolji i još bolji otok. No, izraz *ono od čega se ništa veće ne može zamisliti* ima toliku snagu da samim time što se razumije ili misli, nužno dokazuje da ono što se izriče postoji te da jest sve ono što o božanskome bivstvu valja vjerovati.³¹

Anselmov je dokaz potaknuo mnoge rasprave, kritike, prigovore, ali i opravdanja. No, jedno mu se ne može poreći. Anselmo nikada nije govorio o nečemu što je zapravo veće od bilo čega drugog. On govori o Bogu kao o nečemu od čega se ništa veće ne može misliti. Dok s druge strane, Gaunilon govori o otoku koji može biti bolji od svih otoka koji postoje. Anselmo govori o Bogu kao o nečemu što ne može biti nadmašeno u bilo kojem pogledu. Mogli bismo stoga zaključiti da Anselmo i Gaunilon govore jedan mimo drugoga, a ne jedan protiv drugoga.

Alvin Plantinga iznosi jednu drugu tvrdnju. On kaže da bi međutim, branitelj Gaunilona mogao prihvatiti ovaj gore navedeni stav i još uvijek nastojati sačuvati vjerodostojnost njegova argumenta. Plantinga pita što bi se dogodilo da uzmemo

²⁹ Usp. GAUNILLO. *Gaunilonovi prigovori*, u: *Quod vere sit Deus*. (Demetra, Zagreb 1997.) 303.

³⁰ Isto., 303.

³¹ Isto., 325.

kako, u slučaju Anselmova dokaza, proizlazi da je moguće ustanoviti postojanje ne otoka koji je bolji od svih ostalih, već otoka od kojeg se nijedan savršeniji ne može misliti? Ovaj se potez mnogima čini prihvatljiv, ali on ne mora doista pokazati da Anselmo govori besmisleno. Jer to, prije svega, ovisi o pretpostavljanju suvislosti pojma otoka od kojega se nijedan savršeniji ne može misliti. Ipak, bez obzira koji je opis otoka dan, uvijek je moguće da mu se nešto može dodati kako bi se dala predodžba boljeg otoka. Plantinga kaže:

"Bez obzira koliko otok bio velik, bez obzira koliko ga rasplesanih djevojaka krasilo, uvijek može biti većeg – primjerice, s dvostruko više djevojaka. Kvalitete koje čine veličinu otoka – primjerice, broj palmi, količina i kakvoća kokosovih oraha – većina njih nema nikakav unutarnji maksimum. Dakle, nema stupnja proizvodnje ili broja palmi (ili rasplesanih djevojaka) uslijed kojeg bi bilo nemoguće da otok iznese još više te kvalitete. Tako je ideja najvećeg mogućeg otoka nesuvisla ili nedosljedna ideja; nemoguće je da bi bilo takve stvar."³²

Plantinga smatra da su Gaunilonovi prigovori neopravdani, međutim ako prihvatimo ono što tvrde Anselmo i Plantinga, onda nailazimo na jednu poteškoću. Ukoliko je ideja najvećeg mogućeg otoka nesuvisla, ne mora li onda to biti istinito i za ideju najvećeg mogućeg bića? Za neke bi se attribute savršenog bića moglo reći da imaju unutrašnji maksimum, ali nije uopće jasno da oni svi to imaju. Srž Kantove primjedbe ontološkom dokazu, može se ovako predstaviti:³³

1. nijedna egzistencijalna tvrdnja nije logički nužna.
2. postojanje nije zbiljski predikat.

Plantinga i Norman Malcolm su pokušali pobiti Kanta i revidirati Anselmov dokaz. O tome koliko su bili uspješni, predmet je filozofskih rasprava.

³² Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 91.

³³ Usp. DAVIES, Brian. *Uvod u filozofiju religije...* 54-55.

2. 4. 4. Kantov prigovor – Dobro je da ne znamo, nego vjerujemo da Bog jest!

Srž Kantove primjedbe ontološkom dokazu možemo ovako postaviti:

"Ako ukinem predikat u identičnome sudu, a zadržim subjekt, onda nastaje proturječje, pa stoga i kažem: predikat nužno pripada subjektu. No ako subjekt ukinem zajedno s predikatom, onda ne nastaje proturječje, jer nema ništa više čemu bi se moglo proturječiti. Postaviti trokut, a ipak ukinuti tri kuta, to je proturječno, ali ukinuti trokut zajedno s tri kuta, to nije proturječje. Upravo isto tako stoji s pojmom apsolutno nužnoga bića. Ako ukinete njegovu opstojnost, onda ukidate samu stvar sa svim njezinim predikatima. Odakle bi onda dolazilo proturječje? Izvana nema ništa čemu bi se proturječilo, jer stvar nije izvanjski nužna; iznutra također nema ništa, jer ste ukidanjem same stvari ujedno ukinuli sve što je unutrašnje... Ja sebi naime ne mogu stvoriti ni najmanji pojam o nekoj stvari koja sa sobom, ako se ukine zajedno sa svim svojim predikatima, ostavlja proturječje..."³⁴

Plantinga u jednom svom članku³⁵ pita je li ovakvo Kantovo zaključivanje prihvatljivo? Prema Kantu, ako bi se reklo *Bog ne postoji*, tada *ništa izvan* pojma Boga ne bi protuslovalo. Ali što to znači? Možda Kant smatra da Bog ne treba postojati, budući da bi pojam nužnog bića bio u protuslovlju s nekim predmetom izvan njega. Jednako tako Kant je tvrdio ako prihvatimo da ima Boga, logično je prihvatiti da je njegovo postojanje nužno, ali nije nužno prihvatiti da Bog postoji.

³⁴ Usp. KANT, Immanuel. *Kritika čistoga uma*. (NZMH, Zagreb 1984.) 274.

³⁵ Usp. PLANTINGA, Alvin. "A Contemporary Modal Version of the Ontological Argument", u: *Philosophy of Religion – Selected Readings*. (Oxford University Press, 2001.) 170-183.

Kant je u svojoj *Kritici čistoga uma*, koju je objavio 1781. godine, izjavio kako mi teorijski jednostavno ne možemo znati da Bog jest. Kant smatra da mi, doduše, moramo i možemo znati *što* valja misliti kao Boga, jer ga inače ne bismo mogli razlikovati čak ni od đavla. Ali u čistoj teoriji mi ne možemo znati da li Bog jest. Za Kanta, dakle, znanstveni dokazi za Boga nisu mogući. O Bogu, koji nije u prostoru i vremenu pa tako nije ni predmet zrenja, nije moguće donijeti nikakvih znanstvenih sudova, koji su pak upućeni na zrenje.

Kako bi što bolje shvatili snagu Kantova argumenta, važno je znati da je Kant sve izjave podijelio u dvije kategorije: *analitičke* i *sintetičke*. Analitičke izjave su po definiciji istinite, dok se sintetičke izjave mogu dokazati kao točne ili lažne samo u odnosu na iskustvo. Znanstveni sudovi moraju izricati istinu koja je ujedno nužna (apriorna) i "nova" (sintetična). To znači: "sintetični sudovi a priori", koji, premda ne počivaju na novom osjetilnom iskustvu (a priori), našu spoznaju ipak proširuju (sintetički) a ne samo objašnjuju (analitički), mogući su po Kantu samo u matematici i u prirodnoj znanosti, ali ne i u tradicionalnoj metafizici, koja hoće biti znanost o nadosjetilnome te zato proizvodi logiku privida.³⁶ Stoga Kant tu logiku privida podvrgava kritici, te sve zamislive dokaze Boga on reducira na tri, te kritizira prvenstveno ontološki dokaz, na koji svodi i teološki i kozmološki. Kant tako dokazuje da Božju egzistenciju nije moguće dokazati.

Vratimo se sada još jednom Kantovoj izjavi da egzistencijalna tvrdnja nije logički nužna i njegovom trokutu. Kako su za Kanta izjave o postojanju sintetičke, stoga kutovi i stranice trokuta moraju biti nužni jer su dio definicije trokuta, a znamo da su definicije analitički sudovi. Međutim, to nam još uvijek ništa ne govori o samom postojanju trokuta.

Ono što Plantinga tvrdi jest to da Kantov kriticizam nije uspio u jednom važnom pogledu. Trokut možemo imati ili ne, ali (po Anselmovoju definiciji) nije moguće jednostavno nemati Boga; dakle, ove dvije situacije nisu baš sukladne.

³⁶ Usp. KÜNG, Hans. *Postoji li Bog?*... 493.

3. PLANTINGINO TUMAČENJE ONTOLOŠKOG DOKAZA

Unatoč svim kritikama koje su pratile Anselmov dokaz, Anselmovi su "branitelji" bili i ostali u uvjerenju da je taj dokaz valjan i uvjerljiv unatoč činjenici što mu mnogi današnji filozofi prigovaraju da mu nedostaje logičke preglednosti. Mnogi od onih koji su kritizirali ontološki argument, ostali su pri svome uvjerenju bilo iz razloga jer ne vjeruju u Boga, bilo zbog toga što smatraju da se Boga zaista može dokazati nekim drugim metodama ili polazeći od nekih drugih osnova.³⁷ Oni drugi, poput Gottfrieda Leibniza, Normana Malcolma i Alvina Plantinge, koji su prihvatili dokaznu snagu i uvjerljivost Anselmova dokaza, pokušali su ga preformulirati da bi ga ponovno oživjeli.

Krenut ćemo od činjenice da srž ontološkog dokaza čini izjava da je Bog nešto od čega se ništa veće ne može misliti. Po toj je definiciji Bog najveće moguće biće. A takvo biće mora postojati, budući da je ono što postoji veće od onog što ne postoji, a ništa ne može biti veće od najvećeg mogućeg bića. Mnogima se takvo objašnjenje činilo pogrešnim. No, nije baš lako pronaći mjesto gdje se krije pogreška u dokazu. Alvin Plantinga to komentira činjenicom da se još do sada nije našao niti

³⁷ Polazišta za dokazivanje Božje opstojnosti mogu biti: priroda, ideja ili ja (antropološko polazište).

jedan filozof koji bi dao uvjerljivu, zaokruženu i neoborivu kritiku koja bi pobila ontološki argument.³⁸

Plantinga se gotovo tri desetljeća bavio metafizikom, epistemologijom i filozofijom religije, te je veći dio svog posla posvetio revidiranju upravo Anselmovog ontološkog dokaza. Njegova je namjera bila pokazati kako su svi prigovori koji su bili upućeni Anselmu i verziji ontološkog dokaza bili pogrešni, a to znači da Plantinga zapravo pobija Gaunilona i Kanta kao njegove najžešće kritičare i iznosi svoju, modificiranu verziju starog Anselmovog dokaza.

3. 1. MODALNA VERZIJA ONTOLOŠKOG DOKAZA

Prema Plantingi, moguće je da postoji biće koje ima maksimalnu vrsnoću. Ako biće ima takvo svojstvo, onda ga ono ima u svakom mogućem smislu te riječi. Prema tome, ako je moguće da Bog postoji upravo s tom vlastitošću, onda je i nužno da Bog zaista postoji. Služeći se modalnom logikom, Plantinga je nanovo oživio već zaboravljeni ontološki dokaz i svojim postupkom pokrenuo niz rasprava na tu temu.

Plantingu je potaknuo na razmišljanje njegov kolega Norman Malcolm koji je u svojem djelu *Anselm's Ontological Arguments*³⁹ iznio svoje viđenje Anselmovog

³⁸ "The OA [Ontological Argument] attempts to show that God's very nature entails that he exists. To a first approximation, the reasoning goes like this. God is, by definition, the greatest possible being. But such a being must exist, since that which exists is greater than that which does not, and nothing can be greater than the greatest possible being. To many this reasoning has appeared flawed, but the demonstration of just where the flaw lies has been no easy task. Plantinga comments, 'The fact, I think, is that no philosopher has ever given a really convincing, conclusive, and general refutation – one relevant to all or most of the myriad forms the argument takes.'" Usp. SENNETT, F. James. *Modality, Probability and Rationality – A Critical Examination of Alvin Plantinga's Philosophy*. (Peter Lang Publishing, Inc., New York 1992.) 18.

³⁹ Malcolmova verzija ontološkog dokaza započinje pokušajem otklanjanja određenih poteškoća. Filozofi često prigovaraju ontološkom dokazu, govoreći da krivo uzima postojanje kao savršenstvo koje stvari mogu ili ne mogu imati. Malcolm se slaže s ovim kriticizmom, te i sam dopušta da mu je

dokaza. Prema Malcolmu, Anselmo ne kaže u dokazu iz *Proslogiona II* da Bog mora postojati jer je postojanje savršenstvo, već da Bog mora postojati jer je pojam Boga pojam bića čije je postojanje nužno. Anselmov *Proslogion III*, smatra Malcolm, poima Boga kao biće koje, ukoliko postoji, ima svoje nužno postojanje.

Međutim, budući da biće koje ima ovo svojstvo ne može ne postojati, slijedi da Bog zbiljski postoji.⁴⁰ Plantinga kritizira ovaj argument, ali on nadalje tvrdi da se njega može spasiti ako ga se preformulira pomoću filozofskog pojma *mogućih svjetova*. Mogući svijet je način kako su stvari mogle biti. Tako je npr. naš svijet, mogući svijet, ali je isto tako mogući svijet i onaj svijet u kojem, primjerice, slonovi imaju dvije surle. Upotrebljavajući pojam mogućih svjetova, Plantinga najprije formulira Malcolmov argument i to u dvije tvrdnje:

1. Ima svijeta S, u kojem postoji biće maksimalne veličine
2. Biće ima maksimalnu veličinu u svijetu samo ako postoji u svakom svijetu.⁴¹

Prema Plantingi, ovaj argument ustanovljuje da u nekom mogućem svijetu ima bića *maksimalne veličine – maximal greatness*. A svijet koji sadrži takvo biće, sadrži bit, B, koja uključuje svojstvo *postoji u svakom svijetu*. Nažalost, kaže Plantinga, argument ne ustanovljuje da ima bića koje posjeduje maksimalnu veličinu u našem svijetu. Jer, pretpostavljamo, više je biti maksimalno velik negoli postojati u svakom svijetu. Srž Plantinginog modalnog ontološkog dokaza leži u tzv. aksiomu S5.

Anselmo podložan. Prema Malcolmu, Anselmo u svome postavljanju ontološkog dokaza u *Proslogionu II* pretpostavlja kako je postojanje savršenstvo. No, Malcolm također misli kako Anselmo ima ontološki dokaz koji ne pretpostavlja da je postojanje savršenstvo. Uzima za primjer citat iz *Proslogiona III*...Usp. MALCOLM, Norman. *Anselm's Ontological Argument*. (reprint u: John Hick (ed.), *The Existence of God*. London, 1964., 48-70).

⁴⁰ "Ako Bog, biće od kojeg veće ne može biti mišljeno, ne postoji, tada on ne može dospjeti u postojanje. Jer ako bi dospio u postojanje, on bi bio ograničeno biće, što on nije prema našem poimanju njega. Budući da ne može dospjeti u postojanje, njegovo je postojanje, ako on ne postoji, nemoguće. Ako postoji, on nije mogao dospjeti u postojanje, niti on može prestati postojati. Stoga, ako Bog postoji, njegovo je postojanje nužno. Tako je Božja opstojnost ili nemoguća ili nužna. Prvo bi moglo biti samo ukoliko je pojam takvog bića sebi protuslovan ili na neki način logički nepodudaran. Pretpostavljajući da tome nije tako, slijedi da on nužno postoji." Usp. PLANTINGA, Alvin. *The Ontological Argument – from St. Anselmo to Contemporary Philosophers*. (Anchor Books, New York 1965.) 141-145.

⁴¹ Usp. SENNETT F. James. *Modality*...119.

Aksiom S5 je značajan aksiom modalne logike koji kaže da ako je iskaz moguće nužno p , onda je on nužno p . Ovaj se aksiom odnosi na Plantingin izraz *mogući svijet*, pa u Plantinginom slučaju aksiom S5 zvuči ovako:⁴²

1. Po definiciji, biće maksimalne veličine je ono koje nužno postoji i nužno je sveznajuće, svemoguće i savršeno dobro.
2. Moguće je da biće maksimalne veličine postoji.
3. Dakle, moguće je da je nužno istina da sveznajuće, svemoguće i savršeno dobro biće postoji.
4. Dakle, nužno je istina da sveznajuće, svemoguće i savršeno dobro biće postoji.
5. Budući da aksiom S5 kaže da ako je nešto moguće kao nužno istinito, onda je to i nužno istinito, slijedi da sveznajuće, svemoguće i savršeno dobro biće postoji.

Plantinga misli da se ontološki dokaz može braniti i on svoju obranu započinje upravo navedenom točkom. Ukoliko je on u pravu, iz toga slijedi da ima mogućeg svijeta u kojem ima biće maksimalne veličine, što upućuje da biće postoji u svakom svijetu. Ali to ne upućuje na to da je u svakom svijetu biće veće ili više savršeno od drugih stanovnika tih svjetova. Plantinga stoga uvodi novi pojam, a to je pojam *maksimalna vrsnoća – maximal excellence*. Maksimalna je vrsnoća povezana s maksimalnom veličinom.

"Svojstvo ima *maksimalnu veličinu* implicira svojstvo ima *maksimalnu vrsnoću* u svakom mogućem svijetu.
Maksimalna vrsnoća implicira sveznanje, svemoć i moralno savršenstvo."⁴³

Sada je, kaže Plantinga, maksimalna veličina moguće oprimjerena. Ima mogućeg svijeta gdje ima bića koje je maksimalno veliko. U tom slučaju, međutim, ima svijeta s bićem maksimalne vrsnoće, iz čega slijedi da u bilo koje mogućem svijetu ima bića maksimalne vrsnoće, što je isto kao da se kaže da zbiljski ima Boga čije postojanje

⁴² Usp. www.absoluteastronomy.com/encyclopedia/on/ontological-argument.htm

⁴³ "A being has maximal greatness in a given world only if it has maximal excellence in every world. A being has maximal excellence in a given world only if it has omniscience, omnipotence, and a moral perfection in that world." Isto., PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 108.

slijedi iz njegove biti i za koga se stoga, putem zaključivanja koje se drži oblikom ontološkog dokaza, može misliti kako postoji u stvarnosti.

Plantingina modalna verzija ontološkog dokaza:⁴⁴

1. Moguće je biće maksimalne veličine.
2. Bilo koje biće maksimalne veličine ima svojstvo maksimalne vrsnoće u svakom mogućem svijetu.
3. Maksimalna vrsnoća povlači sveznanje, svemoć i moralno savršenstvo.
4. Dakle, ima mogućeg svijeta gdje je biće koje ima maksimalnu vrsnoću.
5. Ako ima mogućeg svijeta gdje biće posjeduje maksimalnu vrsnoću, onda to biće posjeduje maksimalnu vrsnoću u svakom mogućem svijetu.
6. Ovo je mogući svijet.
7. Dakle, Bog postoji.

3. 2. "KOBNA POGREŠKA" U DOKAZIVANJU

⁴⁴ "It is possible that there is a greatest possible being.

A being has maximal excellence in a given world only if it has omniscience, omnipotence and a moral perfection.

A being has maximal greatness in a given world only if it has maximal excellence in every world.

So there is a possible being that in some world has maximal greatness.

So, there is a possible being x and a world W' such that the greatness of the x in W' exceeds the greatness of God in actuality.

There is a possible world.

So, it is possible that God exists." Isto., 104-110.

Plantingina je modalni ontološki dokaz (argument) interesantan, ali pati od jedne, zapravo dvije pogreške. Naime, Plantingina dokaz ima dvije kontroverzne premise: jedna je aksiom S5, a druga je da je biće maksimalne veličine moguće. Neki bi filozofi još i prigovarali ovom dokazu napadajući cijelu predodžbu mogućih svjetova, no to nije ono što nas ovdje zanima. Umjesto toga, usredotočila bih se na Plantingino tumačenje četvrte premise, koja konstatira da ima mogućeg bića koje u nekom svijetu ima maksimalnu vrsnoću. Prema Plantingi, iz činjenice da je moguće da ima nečeg što posjeduje svojstvo maksimalne vrsnoće u nekom svijetu, a time i u svakom svijetu, slijedi da zbiljski ima bića maksimalne vrsnoće u našem svijetu. No, sad se pitamo je li ovo zaključivanje ispravno?

Složimo se da je naš svijet mogući svijet. Složimo se također da je biće maksimalne vrsnoće moguće te kako je, stoga, moguće da takvo biće postoji u svakom mogućem svijetu. Ali iz toga još uvijek ne slijedi da zbiljski ima bilo kakvog bića maksimalne vrsnoće. Ono što iz toga slijedi jest da je maksimalna vrsnoća moguća. Ali to što je tek moguće nema nikakvo stvarno postojanje – barem ne u smislu u kojem se obično misli da Bog postoji. A Bog koji postoji u svim mogućim svjetovima također nema nikakvog postojanja. Da bi se pokazalo postojanje Boga, izgleda da je potrebno više negoli mogućnost Boga. Iz činjenice da je Bog moguć slijedi tek da je on moguć; ne da je on zbiljski.

No, to nije sve. Postoji još jedna poteškoća za onoga tko je spreman prihvatiti Plantinginu verziju ontološkog dokaza. Prema Plantingi, maksimalna vrsnoća povlači sveznanje, svemoć i moralno savršenstvo. No, nije li moguće da je pojam takvog bića nesuvisao, tj. da je nemoguće da bi takvog bića trebalo biti? Stoga bi se moglo istaknuti kako je moguće da Bog, o kojemu raspravlja Plantinga, jest moguće nemoguć. U tom slučaju bi se činilo da čak ako je maksimalna vrsnoća moguća, također je moguće i da nije, da nije mogla biti, te da se Plantingina dokaz, može stoga smatrati neutemeljenim.⁴⁵

⁴⁵ Usp. PLANTINGA, Alvin. "A Contemporary Modal Version of the Ontological Argument", u: *Philosophy of Religion...* 179.

3. 3. PLANTINGIN TRIJUMF U PONOVNOM FORMULIRANJU ONTOLOŠKOG DOKAZA

Zanimljivo je primijetiti, kako Plantinga sam ne smatra da je modalni ontološki argument uvijek dobar dokaz za Božju egzistenciju. Kako on kaže, to ovisi o tome na koji način sugovornik shvaća premisu u dokazu koja kaže da je biće maksimalne veličine moguće. Isto tako, Plantinga smatra da je razumno pretpostaviti da je vjerojatnost premise o mogućem biću 50%, budući da nemamo čvrstih dokaza koji bi upućivali na nevaljalost te premise. Iz toga proizlazi da Božje postojanje ima vjerojatnost 50%, no ta se vjerojatnost kroz daljnje dokazivanje može povećati ili smanjiti.

Upravo je pomoću te ideje Plantinga preformulirao svoju verziju ontološkog dokaza, kada su mu na račun premise o najvećem mogućem biću kritičari dali prigovor. Umjesto da pričamo o mogućem biću koje u nekom tamo svijetu ima najveću moguću veličinu, sada je težište postavljeno na *svojstvo bića maksimalne veličine – property of being maximally great*.⁴⁶ Ovaj se pojam sada odnosi na premisu u dokazu koja kaže da je moguće da postoji biće koje ima maksimalnu veličinu. Iz toga onda proizlazi da postoji mogući svijet u kojem je najveća veličina

⁴⁶ Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 111.

istovremena.⁴⁷ A o tome što se podrazumijeva pod pojmom najveća veličina, govore nam ove dvije premise iz prijašnjeg dokaza:

1. Biće ima maksimalnu veličinu u svijetu samo ako ima najveću vrsnoću u svakom svijetu.
2. Biće ima maksimalnu vrsnoću u svijetu samo ako je sveznajuće, svemoguće i moralno savršeno u tom svijetu.⁴⁸

Iz ove dvije premise proizlazi da je:

1. Nužno, da biće ima maksimalnu veličinu samo ako ima najveću vrsnoću,
2. Nužno, da biće ima maksimalnu vrsnoću samo ako ima sveznanje, svemoć i moralno savršenstvo.⁴⁹

Dobro je primijetiti da te dvije nove Plantingine premise ne uključuju činjenicu da postoje moguća ali nepostojeća bića (tj. bića u mogućnosti). Npr. nužno je da je neka stvar jednorog ako ima samo jedan rog. Ali ako je premisa da postoji svijet u kojem je najveća veličina istovremeno istinita, tada postoji mogući svijet S, u kojem bi, da je stvaran, moglo postojati biće koje je svemoguće, sveznajuće i koje posjeduje moralno savršenstvo. Nadalje, to bi biće imalo te kvalitete u svakom mogućem svijetu. Pa iz toga proizlazi da kad bi svijet S bio stvaran, ne bi bilo moguće da takvog bića nema. Što znači da, ako bi S bio stvaran, tada bi premisa da nema svemogućeg, sveznajućeg i moralno savršenog bića, bila nemoguća. Ali, mi znamo da ako je neki iskaz (premise u ovom slučaju) nemoguća u najmanje jednom mogućem svijetu, tada je ona nemoguća u svakom mogućem svijetu.

Možemo reći da je nemoguće da u stvarnom svijetu nema svemogućeg, sveznajućeg i moralno savršenog bića. Ali, ako je nemoguće da takvog bića nema, onda u stvarnosti zaista postoji biće koje je svemoguće, sveznajuće i moralno savršeno. Dapače, to biće posjeduje sve te kvalitete i postoji u svakom mogućem

⁴⁷ "There is a possible world in which maximal greatness is instantiated." Isto., 111.

⁴⁸ Usp. Isto., 108.

⁴⁹ "Necessarily, a being is maximally great only if it has maximal excellence in every world. Necessarily, a being has maximal excellence in every world only if it has omniscience, omnipotence, and moral perfection in every world." Isto., 111.

svijetu. Što reći na ovu preformuliranu verziju Plantingina modalnog ontološkog dokaza? Zasigurno je valjan, budući da zaključak vjerno proizlazi iz premisa. Jedino što Plantingu u ovoj verziji dokaza zanima jest je li njegova ključna premisa istinita? Ključna premisa ovog dokaza je da postoji svijet u kojem je najveća veličina istovremena (prev. *instantiated*). On na kraju ipak zaključuje kako je istinita, budući mu ova verzija dokaza dobro zvuči i nema protuslovlja.

No, moramo biti oprezni i moramo se pitati je li ovaj dokaz uspješan primjer naravne teologije, budući da dokazuje Božju opstojnost? Plantinga smatra da nije. Dokaz za Božju opstojnost može biti dobar čak i ako dokazivanje ostane nesmisleno, barem što se razuma tiče. Plantingi to nije toliko važno, no ono što njega vodi je činjenica da on vjeruje u Boga, i budući da on u Boga vjeruje, njemu je ovaj dokaz valjan:⁵⁰

1. Ili Bog postoji, ili je $7 + 5 = 14$
2. Pogrešno je da je $7 + 5 = 14$
3. Dakle, Bog postoji.

Očito je da Plantingin dokaz ne pokazuje ono što on tvrdi da pokazuje! Tu se jednostavno radi o pogrešci, pa bi teist mogao zaključiti da, budući da su premise točne (znamo da $7 + 5$ nije 14), ovaj dokaz pokazuje da je i zaključak prema tome točan. No, ovaj dokaz ne pokazuje ništa slično tome. O čemu se zapravo ovdje radi? Plantinga smatra da će svatko tko je imalo razuman i tko razumije premise i zaključak dokaza i ima sumnje glede tvrdnje da postoji biće koje posjeduje maksimalnu veličinu, imati jednako tako iste sumnje u tvrdnju da postoji mogući svijet u kojem je biće maksimalne veličine.

Plantinga je i u ovom slučaju siguran da ovo očito nije dokaz da Bog postoji, budući da nitko tko već otprije nije prihvatio zaključak, neće prihvatiti niti prvu premisu. Isto tako moramo uzeti u obzir da ovu modalnu verziju dokaza neće prihvatiti niti svatko tko razumije njegovu ključnu premisu, aksiom S5 – *Postojanje bića najveće veličine je moguće*. No, Plantinga je po svom dubokom uvjerenju kršćanin i dopušta da mu ta komponenta igra ulogu u njegovoj filozofiji. On je, baš

⁵⁰ "Either God exists or $7 + 5 = 14$
It is false that $7 + 5 = 14$
Therefore God exists."
Isto., PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 112.

kao i Anselmo, kršćanski filozof i polazi od iskustva vjere. On vjeruje da bi razumio, a ne obrnuto. Vjera pretpostavlja razum i Plantinga kreće od te činjenice. Plantinga smatra da u toj ključnoj premisi nema ničega što bi kontriralo razumu ili kako on kaže, nema tu ničega iracionalnog. Ono što on tvrdi za ovaj dokaz je to da on ne utemeljuje toliko teističku istinu, koliko razumsku prihvaćenost.

II.

BOG, ZLO I METAFIZIKA SLOBODE

1. PROBLEM ZLA U FILOZOFIJI ALVINA PLANTINGE

Kažu da je čovjek toliko krhko i slabo biće da ga može ubiti jedna mala "kap". Ljudi su skloni nesrećama i bolestima, te se na kraju moraju suočiti sa jedinom sigurnom činjenicom u životu, a to je smrt. Ovome još treba dodati patnje koje ljudi nanose jedni drugima. Od svjetskih ratova do nekih drugih nesreća, ljudi uzrokuju bol jedni drugima, bilo namjerno ili slučajno. Nemojmo još zaboraviti i to da čovjekov život na Zemlji uvelike ovisi o prirodnim silama. Često smo svjedoci razarajućih elementarnih nepogoda (poplave, potresi, olujna nevremena) koje zadese čovjeka i iz korijena mu promijene tijek života. To pokazuje da postoji nekoliko vrsta zla:⁵¹

⁵¹ *No, kako ipak u najboljem mogućem svijetu postoji zlo?* – središnje je pitanje Leibnizovog djela *Teodiceja* (1710.). Ona sadrži opravdanje Boga sučelice zlu, pa Leibniz razlikuje tri vrste zla: metafizičko, fizičko i moralno zlo.

1. **metafizičko zlo** – ovo zlo se u filozofskoj tradiciji zapravo i ne tretira kao zlo. Naime, čovjek je ograničen, nesavršen, sklon grijehu i slabostima, pa metafizičko zlo upućuje na njegovu grešnu strukturu već od samog začeca. Nesavršenost je odlika naše svakodnevice.
2. **fizičko (prirodno) zlo** – razne nesreće, elementarne nepogode. Tog bi zla još uvijek moglo biti, sve i kad bi se ljudska bića uvijek ponašala savršeno.
3. **moralno zlo** – to je ono zlo koje pojedinac čini namjerno (svjesno) i time uzrokuje patnju sebi drugim ljudima. Drugim riječima, moralno zlo se smatra moralno okrivljivim ponašanjem.

Plantinga u svom djelu *Bog, sloboda i zlo* upućuje na činjenicu da se patnja i zlo uvijek smatraju problemom onih koji vjeruju u Boga. U glavnim teističkim religijama, smatra on, zadatak nadjačavanja zla je nešto u čemu je Bog viđen kao aktivan, uglavnom koristeći čovječanstvo kao posrednika, ali povremeno djeluje i direktno (u slučajevima čuda i providnosti).

Čini se da se "problem zla i patnje" javlja samo onda kada je stupanj zla toliki da prijete da će nadjačati cijeli pojam o Bogu koji voli sve. U ovom trenutku postoji skretnica u cjelokupnoj strukturi mišljenja. Ali što podrazumijevamo pod tom skretnicom? S jedne strane Bog je onaj koji nam pomaže i koji nas nadahnjuje da prevladamo patnju, a s druge strane Bog ne uzrokuje naše patnje, nego ih naprotiv umanjuje. Skretnica se javlja u onom trenutku kada se čini da Bog ne sudjeluje dovoljno u "zadatku" – onda kada ga se vidi kao posrednika odvojenog od ljudi koji je čak spreman dozvoliti nastavak patnji. Jednom kada se dođe do tog zaključka, čini se da postoje samo dvije mogućnosti:⁵²

1. Napustiti pojam o Bogu kao odvojenog ili izvanjskog zaštitnika.
2. Pokušati shvatiti zašto se svemogući Bog odlučio ne upotrijebiti sve svoje moći da bi zaustavio sve patnje i zla i zašto (ako je on Stvoritelj) uopće dozvoljava njihovo postojanje.

U prvom slučaju riječ "Bog" jednostavno opisuje nadahnuća za one koji pokušavaju prevladati patnju. U drugom slučaju javlja se "problem zla".

⁵² Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...9*.

1. 1. ZAŠTO BOG DOPUŠTA ZLO?

Na početku svog razmatranja o problemu zla, Plantinga zaključuje da nas vjera uči kako postoji sveukupno značenje i svrha svijeta, te da Bog zna za sve što se događa i da kontrolira sve što se u tom svijetu događa. Prema tome, Bog mora biti odgovoran za prirodne patnje i ljudsku okrutnost. Iz toga slijedi da bismo mogli postaviti hipotezu:

1. Ako Bog voli sve, tada bi želio ukinuti patnju i zlo.
2. Ako je Bog svemoguć, nema onoga što on ne može. Prema tome on može nadjačati patnju i zlo.
3. Ali u svijetu ipak ima patnje i zla.

Prije nego što Plantinga odgovara na pitanje *Zašto Bog dopušta zlo?*, on citira Davida Humea iz njegove desete knjige *Dialogues Concerning Natural Religion*, gdje Hume predstavlja svijet koji nije ni blizu ugodno i umirujuće konstruiranoj mašini:⁵³

⁵³ "Remorse, shame, anguish, rage, disappointment, anxiety, fear, dejection, despair – who has ever passed through life without cruel inroads from these tormentors? Labor and poverty, so abhorred by everyone, are the certain lot of the greater number; and those few privileged persons who enjoy ease and opulence never reach contentment or true felicity... Is he willing to prevent evil, but no table? Then he is impotent. Is he able, but not willing? Then he is malevolent. Is he both able and willing? Whence then is evil?... Why is there any misery at all in the world? Not by chance, surely. From some cause, then. It is from the intention of the deity? But he is perfectly benevolent. It is contrary to his intention? But he is almighty. Nothing can shake the solidity, so short, so clear, so decisive..." Ovaj citat se odnosi na DAVIDA HUMEA iz njegovog djela *Dialogues Concerning Natural Religion*. (Bobbs-Merrill Co., Inc., New York 1970) 84-85., u: PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 10.

"Pogledajte ovaj svijet. Kakvo ogromno obilje organiziranih, osjetljivih i aktivnih živih bića! Divite se ovoj čudesnoj raznolikosti i produktivnosti. Ali pogledajte malo bolje. Koliko li su samo neprijateljski i destruktivno raspoloženi jedan prema drugome! Kako li su samo nesretni! Kako je sve to odvratno i mrsko gledatelju! Cjelina ne predstavlja ništa drugo osim ideju o slijepoj prirodi, koja je zasićena velikim živim pravilom..."

Plantinga smatra da iz ovakvog stava proizlaze neki zaključci:

1. Ili Bog nije svemoguć
2. Ili Bog ne voli sve
3. Ili je patnja nestvarna, nepotrebna ili je put do većeg dobra
4. Ili je cijela ta ideja o Bogu kao svemoćnom stvoritelju koji voli sve bila pogrešna.

Možemo tvrditi da su sve patnje i moralna zla uzrokovana prirodnim procesima i prema tome nema potrebe uključivati Boga. Ali to nema smisla, jer je činjenica da se Bog nije uplitao u sprečavanje zla (koji god da je uzrok), što se (ako je svemoguć) od njega i očekivalo. Također Bog koji stvara *ex nihilo*⁵⁴, pretpostavlja se da je apsolutno odgovoran za stvaranje i podržavanje zakona prirode, a unutar njih postavlja ograničenja koja povećavaju patnju. Prema tome, ovdje nije bitno kako se zlo dogodilo, već je dovoljna činjenica da se dogodilo. Ako ostanemo pri ideji da Bog voli sve i da je svemoguć, onda se patnja i zlo objašnjavaju kao dio njegovih namjera za svijet. Trebaju naći mjesto unutar sveukupne sheme koja predstavlja namjeru Boga. Takav se pristup naziva *teodiceja* – pokušaj da se opravda Bog pred činjenicom zla u svijetu. Pokušaj da se pokaže da je Bog pravedan i da ima pravo.

Plantinga zaključuje da se teodicejski problem isto tako javlja samo u teizmu – vjera u jednog Boga koji je stvoritelj svijeta, beskonačan, savršen, svemoguć i sveznajući. Međutim, teist se neće zadovoljiti samo činjenicom da smo ustanovili kako postoji teodicejsko pitanje (problem zla u svijetu, unatoč Božjoj bezgraničnoj dobroći), on očekuje da na to pitanje dobije i zadovoljavajući odgovor. Plantinga

⁵⁴ U tradicionalnom teizmu, Bog je opisan kao stvoritelj svijeta kojeg je stvorio iz ničega = *ex nihilo*. To znači da Bog nije neka vanjska sila koja raspolaže s stvari ili ju oživljava, a nije ni posrednik suprotstavljen drugim posrednicima. Bog je apsolutno podrijetlo svega. Ne postoji vanjski materijal, niti ništavilo iz kojeg je moguće nešto izgraditi. Sve što postoji, postoji stvaralačkim činom Božjim – to je smisao ideje o Bogu kao stvoritelju. Drugim riječima, govoriti da je Bog stvoritelj *ex nihilo* znači da sve živi njegovim životom. Bog nema drugih života. Usp. THOMPSON, Mel. *Filozofija religije*...83.

smatra da su kroz povijest filozofije odgovori na ovo pitanje bili davani iz krive perspektive. On smatra zašto bi uostalom teisti trebali biti prvi koji bi saznali Božje razloge za dopuštanje zla u svijetu. Možda, po Plantingi, Bog ima svoje razloge koji su za nas prekomplicirani da bismo ih shvatili. Ili nam ih ne želi otkriti iz nekih drugih razloga.⁵⁵

Činjenica da teist ne zna zašto Bog dopušta zlo je možda interesantna za onoga tko postavlja to pitanje, no ona sama za sebe ne govori ništa bitno što bi upućivalo na racionalnu utemeljenost vere. Dapače, često se zna dogoditi da je to izgovor za ateiste. Teist vjeruje da Bog ima razlog zašto dopušta zlo, ali on ne zna koji je to razlog. Plantinga sada postavlja pitanje koje se kao nit vodilja provlači kroz njegovu cjelokupnu filozofiju, a to je zašto bi takvo teističko pitanje trebalo značiti da je njegovo vjerovanje iracionalno i neopravdano?⁵⁶

Plantinga je mišljenja da Božja veličina, dobrotu i svemogućnost ne proturječi činjenici zla u svijetu. Za taj svoj argument on uzima primjer jednog od najutjecajnijih filozofa i teologa Katoličke Crkve, Aurelija Augustina, koji je tvrdio da zlo nije zasebna sila koja se suprotstavlja dobrom, nego je zlo nedostatak dobra (upotrebljava izraz *privatio boni*). Prema Augustinu, ovaj svijet kojega je Bog stvorio i u kojemu ima zla, bolji je od onoga svijeta u kojem bi moralno zlo bilo nemoguće. "Savršeni svijet" zahtijeva postojanje slobodnih, razumnih i moralnih jedinki, a neke od takvih slobodnih kreatura koje je Bog stvorio načinile su pogrešku ("pad prvih ljudi"). No, još je uvijek svijet sa slobodnim stvorenjima i zlom koje oni čine bolji, nego svijet bez slobode i zla. Ovakav Augustinov stav Plantinga naziva *teodiceja slobodne volje – Free Will Theodicy*.⁵⁷ Taj se stav razlikuje od onog što Plantinga naziva *obrana slobodne volje – The Free Will Defense*. Teodiceja slobodne volje ne

⁵⁵"Why suppose that if God does have a good reason for permitting evil, the theist would be first to know? Perhaps God has a good reason, but that reason is too complicated for us to understand. Or perhaps He has not revealed it for some other reason..." Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 10.

⁵⁶ Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 10-11.

⁵⁷ Usp. PLANTINGA, Alvin. "The problem of Evil", u: *Philosophy of Religion...* 286.

raspravlja o tome *koji* je Božji razlog za dopuštanje zla, nego *koji bi mogući razlog mogao biti* da Bog dopušta zlo.

Vrlo česta pozicija argumentiranja, prisvojena od filozofa, smatra da je zlo nužno kao put u spoznavanje većeg dobra. Sudjelovanjem u iskustvu zla razvijamo mogućnost spoznaje dobra kao takvog, ali i spoznaje samog Boga. Odnosno Bog teoretski može eliminirati zlo, ali to ne čini jer bi time onemogućio postizanje većeg dobra. Stoga je razumljivo da Bog ne može ukloniti čovjekovo iskustvo boli bez da mu istovremeno ne oduzme mogućnost za spoznaju dobra.⁵⁸ Drugim riječima, bez patnje ne bi bilo hrabrosti niti etičkih vrijednosti u čovjekovom djelovanju, ukoliko bi te vrijednosti bile potaknute dilemama kao produktom proizašlim iz pojedinih teških situacija. Na taj se način može zaključiti da čovjek nije moralno odgovoran za činidbu zla *X* ako s pravom vjeruje da će ono rezultirati stvaranjem dobra *Y*, ne dvojeći pri tom da *Y* zasjenjuje *X*. Drukčije rečeno, u čovjekovom odbijanju uklanjanja zla nema moralne odgovornosti ukoliko čovjek vjeruje da bi taj čin za svoju nužnu posljedicu imao zaborav većeg dobra.⁵⁹

Plantinga ne daje jednoznačan odgovor na pitanje *Zašto Bog dopušta zlo?*, nego se drži pomalo Augustinove linije u obrazlaganju. Nadalje, Plantinga smatra da bi bez ikakve sumnje teist radije želio znati koji je to razlog zbog kojeg Bog dopušta zlo, nego da jednostavno prihvati činjenicu da je moguće da Bog ima dobar razlog da dopušta zlo u svijetu.

Plantingina logička struktura o Božjem dopuštanju zla izgleda ovako:⁶⁰

1. Bog je svemoguć
2. Bog je sveznajuć
3. Bog je savršeno dobar
4. Zlo postoji

⁵⁸ Usp. Isto., 283-285.

⁵⁹ Isto., 280.

⁶⁰ "God is omnipotent
God is omniscient
God is wholly good
Evil exists

An omnipotent and omniscient good being eliminates every evil that it can properly eliminate

There are no nonlogical limits to what omnipotent being can do

God creates a world containing evil and has a good reason for doing so."

Usp. PLANTINGA, Alvin. "The Problem of Evil", u: *Philosophy of Religion...*281-285.

5. Svemoguće i sveznajuće dobro biće može eliminirati svako zlo
6. Ne postoje nelogična ograničenja svemogućem i sveznajućem biću
7. Bog stvara svijet u kojem postoji zlo i ima *dobar razlog* za takav čin.

Netko tko misli da postojanje zla čini postojanje Boga nemogućim ili nevjerojatnim, raspravlja kako slijedi:

Zlo postoji.

Ako zlo postoji, nemoguće je ili nevjerojatno da Bog postoji.

Dakle, nemoguće je ili nevjerojatno da Bog postoji.

Ovaj izvod je valjan, iako se time ne kaže da su njegove premise i zaključak istiniti. Plantinga sada kaže da trebamo pretpostaviti da netko ima vrlo dobar razlog vjerovati da Bog postoji. U tom bi se slučaju zasigurno imalo razloga reći da je Božje postojanje moguće. Također bi se imalo razloga nijekati da zlo čini nevjerojatnim da Bog postoji, budući da bi se već imalo dobre razloge vjerovati da Bog postoji.

Stoga Plantinga nudi slijedeći izvod:

Bog postoji.

Zlo postoji.

Dakle, i Bog i zlo postoje, te postojanje zla ne čini nemogućim ili nevjerojatnim da Bog postoji.

No, možda ne mora biti dobrog razloga za vjerovanje u postojanje Boga. Ali ako netko misli da ima dobar razlog, on bi zacijelo opravdano koristio drugi od gornjih izvoda, odgovarajući na tvrdnju kako se vjeru u Boga unaprijed može odbaciti zbog problema zla. Plantinga, kao kršćanski filozof koji polazi od iskustva vjere, smatra da netko tko želi odbaciti vjeru u Boga bez pozivanja na razloge za vjeru, mogao bi smatrati takav potez neadekvatnim. Drugim riječima, taj netko bi se morao početi baviti vjernikovim razlozima za vjerovanje u postojanje Boga.

Mnogi filozofi ovom Plantinginom argumentu prigovaraju nedosljednost. Ako prihvatimo Plantinginu premisu da je Bog svemogući stvoritelj, koji vodi cijeli kreativni proces, ali namjerno dozvoljava zlo i patnju, kako ga onda možemo zvati dobrim? S druge strane, ako je Bog immanentan unutar patnje, dijeli tu patnju s ljudima, te pomaže i poistovjećuje se s onima koji pate, kako onda taj Bog može biti stvoritelj svijeta? U svakom slučaju, Plantingi se može prigovoriti da nije uspio objasniti "dobar razlog", jer svatko od nas ima intuiciju koja nam govori što je

"dobro" i ona ne ovisi o našem pojmu Boga. Unutar ovog argumenta "Dobrota" i "dobri razlozi" postaju bog izvan Boga.

Ako Bog doslovno ostane stvoritelj za kojega sve ima odabrano mjesto, tada je cijena Njegova stvaralaštva ipak malo previsoka. Ma kako dobri bili Njegovi razlozi i kako god se dobrim činile Njegove namjere, ponekad je ipak, nama ljudima preteško nositi taj teret patnje.

1. 2. JE LI BOG MOGAO STVORITI SVIJET BEZ MORALNOG ZLA?

Očito je da je Plantinga naišao na poteškoću pri pokušaju da odgovori na klasično teodicejsko pitanje *Zašto Bog dopušta zlo?* No, njegov je pokušaj u nastojanju da ipak dadne zadovoljavajući odgovor trijumfirao u onom što on zove *Obrana slobodne volje*. Da bismo lakše mogli shvatiti što pod tim pojmom Plantinga podrazumijeva, važno je objasniti Božje postojanje i značenje moralnog zla. Kao što sam već prije spomenula, moralno zlo je ono zlo koje proizlazi iz ljudske volje i ovisi o ljudskoj namjeri.

Činjenica je da je svijet pun moralnog zla. Upravo ta činjenica služi ateistima kao dobar argument za Božje nepostojanje, budući da je količina zla u svijetu ne konzistentna sa pojmom Božje dobrote i svemogućnosti. Naravno, mi ne možemo izmjeriti, kaže Plantinga, količinu moralnog zla u svijetu i reći da neka situacija sadrži 35 kg moralnog zla.⁶¹ No, ono što možemo je usporediti situacije u kojima se zlo pojavljuje. Možemo vidjeti da neki slučajevi imaju više, dok drugi imaju manje moralnog zla. Sada je moguće primijetiti da ateisti ostaju pri svojem uvjerenju kako je očito da je Bog, ako je svemoguć, mogao stvoriti moralno bolji svijet, tj. takav svijet koji bi sadržavao bolju pomiješanost moralnog dobra i zla, nego svijet koji bi sadržavao više dobra manje zla.

⁶¹ Usp. PLANTINGA, Alvin. "God, Evil and Metaphysics of Freedom", u: *Philosophy of Religion...* 106.

Plantinga se ne slaže s ovakvom tvrdnjom i kaže da takav scenarij jednostavno nije u Božjoj moći. Plantinga smatra da iako je Bog svemoguć, u njegovoj moći nije bilo da stvori svijet koji bi sadržavao moralno dobro, a bez moralnog zla.⁶² S druge strane ateisti tvrde da je moguće da postoji svijet u kojem bi bilo moralnog dobra, a ne bi bilo moralnog zla. Bog je zbog svoje svemoći mogao stvoriti svijet kakav god je htio, a jedan od takvih mogućih svjetova bio bi i svijet bez moralnog zla. Plantinga smatra da je takav svijet logički moguć, tada bi Bog bio optužen da nije omogućio postojanje svijeta u kojem nema moralnog zla, pa na ove argumente uzvraća scenarijem ljudske slobode u odnosu na božansku svemogućnost, koju zove *Obrana slobodne volje – The Free Will Defense*.

2. OBRANA SLOBODNE VOLJE

Plantinga je obranom slobodne volje želio pokazati da je Božje postojanje uskladivo s moralnim zlom. Bog tako stvara svijet da se ljudi slobodno mogu opredijeliti bilo za zlo, bilo za dobro. Obrana slobodne volje bi se mogla ukratko ovako prikazati:⁶³

- Postoje neki svjetovi koje Bog, unatoč svojoj svemogućnosti, nije mogao stvoriti.
- Moguće je da Bog unutar svih mogućih svjetova ipak nije mogao stvoriti sve svjetove u kojima ima moralnog dobra, a nema moralnog zla.
- Iz toga slijedi da je moguće da Bog, unatoč svojoj svemogućnosti, nije mogao stvoriti svijet u kojem ima moralnog dobra, a nema moralnog zla.

⁶² "God is omnipotent, and it was not within His power to create a world containing moral good but no moral evil." Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 45.

⁶³ "There are some worlds that God, though omniscient could not have actualized. It is possible that among the possible worlds God could not have actualized are all worlds in which there is moral good, but no moral evil. Therefore, it is possible that God, though omniscient, could not actualize a world with moral good but no moral evil." Isto., SENNETT, James. *Modality...* 53.

Gledano iz perspektive ljudskog djelovanja, obrana slobodne volje oblikovana je za objašnjenje onih zala (kao što su silovanje ili ubojstvo) koja ne mogu biti protumačena kao ona koja postoje u svrhu formiranja najvećeg dobra. S ove točke, međutim, ateist će dodati da Bog mora biti prvotno odgovoran za moralno zlo zbog kreacije slobodnog čovjeka. S druge strane, razlučivanjem pojma odgovornosti možemo zaključiti da Bog može biti temeljno odgovoran za čovjeka kao svoju kreaciju, međutim to ne znači da je time odgovoran i za svako ljudsko djelovanje.

Da je Bog odgovoran za svaki ljudski čin, nijedan čovjek ne bi bio u mogućnosti doseći zadovoljstvo ili pak grižnju savjest kao posljedicu svog djelovanja. Tvrdnja da je Bog odgovoran za ubojstvo bila bi ludost.

Plantinga smatra kako tvrditi da je čovjekovo djelovanje uzročno određeno isto je kao reći da se čovjek ne može suspregnuti od određenog načina na koji djeluje, odnosno da ne može djelovati drukčije. To ujedno znači da je ljudsko djelovanje upravljano tako da se može unaprijed predvidjeti. Ukoliko čovjek vrši djelatnost *A* (a uzmimo da je *A* uzročno usmjereno), tada postojanje određenih događaja *S* prethodi *A*, i rečeni čovjek se ne može suspregnuti od činjenja *A*.⁶⁴

Moralna se zla uvijek pripisuju ljudskim čimbenicima. Ovo se zlo nikada nije ni moralo pojaviti, no ukoliko će postojati svijet slobodnih ljudskih čimbenika, tada mora biti moguće da ovi čimbenici dovedu i do moralnog zla. Ako bi oni u takvom činjenju bili spriječeni, onda oni ne bi bili doista slobodni. Bolje je da postoji svijet koji sadrži slobodne čimbenike negoli svijet ispunjen "ljudskim robotima". Stvarajući ljude, dakle, Bog je bio suočen s alternativom. Mogao je ili stvoriti svijet bez moralnog zla, ili je mogao stvoriti svijet gdje je moralno zlo zbiljska mogućnost. To znači da samo ako nešto možeš učiniti, ne znači da i to trebaš učiniti. Da je stvorio ovaj prvi, tada Bog ne bi mogao stvoriti svijet koji sadrži slobodne čimbenike. Zapravo, stvorio je ovaj drugi, a to znači da postoji zbiljska i neizbježna mogućnost moralnog zla.

Stvarajući ovaj naš svijet, Bog je napravio bolji izbor. U tu svrhu Plantinga citira G. W. Leibniza koji kaže da ovaj naš svijet u kojem živimo mora biti najbolji

⁶⁴ Usp. PLANTINGA, Alvin. "The Problem of Evil", u: *Philosophy of Religion...* 295.

od svih mogućih svjetova.⁶⁵ Plantinga ovakvu racionalizaciju samo djelomično favorizira. On se ne slaže s Leibnizovom teorijom i postavlja pitanje zašto uopće treba pretpostavljati da postoji nešto poput najboljeg od svih mogućih svjetova?

Bez obzira kako predivan svijet bio i bez obzira koliko god osoba uživalo njegovu divotu, nije li moguće da postoji još bolji i ljepši svijet? Plantinga u svojoj obrani slobodne volje misli da Bog, unatoč svojoj svemogućnosti, jednostavno nije mogao stvoriti bilo koji mogući svijet. Svijet koji sadrži slobodne čimbenike bolji je od svijeta koji ih ne sadrži. Stoga je Bog dobar, čak i ako dopušta ljudima da čine sve vrsta moralnih zala, te je zbog toga postojanje Boga uskladivo s postojanjem zla. Budući da obrana iz slobodne volje pretpostavlja da naš slobodni čin ne može biti prouzročen od strane Boga, Plantinga piše:

"Bog može stvoriti slobodna stvorenja, ali ne može prouzročiti ili odrediti da ona čine samo ono što je ispravno. Jer ako to čini, tada ona, na koncu nisu u biti slobodna. Ono što je ispravno ne čine slobodno. Da bi stvorio stvorenja koja su sposobna za moralno dobro, On je morao stvoriti stvorenja koja su sposobna i za moralno zlo."⁶⁶

Čini se kako problem leži u tome što Bog ne može stvorenjima dati slobodnu volju da čine zlo i onda ih u istodobno nasilno sprječavati da to zlo ne učine. Žalosno je, konstatira Plantinga, kako slobodna stvorenja koja je Bog stvorio zapravo iskorištavaju slobodu i tu je začetak moralnog zla. No, činjenica da slobodna stvorenja ponekad griješe ni u kom slučaju ne umanjuje Božju svemogućnost ili Božju dobrotu. Bog je mogao preduhitriti pojavu zla jedino da je ukinuo mogućnost moralnog dobra. Plantingina obrana slobodne volje temelji se na činjenici da je *moguće* da Bog nije mogao stvoriti svijet u kojem ima moralnog dobra, bez da je stvorio svijet u kojem isto tako postoji i moralno zlo. A iz toga onda proizlazi da je moguće da Bog ima dobar razlog za stvaranje svijeta u kojem ima moralnog zla.

⁶⁵ Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom...* 33.

⁶⁶ "Now God can create free creatures, but He can not *cause* or *determine* them to do only what is right. For if He does so, then they are not significantly free after all; they do not do what is right *freely*. To create creatures capable of moral good, therefore, He must create creatures capable of moral evil, and He can not give these creatures the freedom to perform evil and at the same time prevent them from doing so." Isto., PLANTINGA, Alvin. "The Free Will Defense", u: *Philosophy of Religion...* 288.

Plantingim bi se argumentima moglo prigovoriti nekoliko stvari. Jedna od njih je činjenica da se uzročni determinizam i sloboda suprotstavljaju onom što bismo mogli nazvati kompatibilnost. Pretpostavku da Bog ne uzrokuje naše slobodne čine teško je pomiriti s klasičnim teizmom.

Jer što god mi okvalificirali kao slobodan čin, on je još uvijek nečiji čin, a predodžbu nečijeg djelovanja neprouzročenog ili nepodržavanog Bogom teško je prihvatiti ako razmišljamo u okvirima klasičnog teizma.⁶⁷

Prema ovome vrijedi da Božja stvaralačka uzročnost nije nešto što se zbilo u prošlosti. Teizam, smatra Plantinga, govori da sve u svome postojanju ovisi o Bogu, naposljetku, činjenica da nešto uopće jest postoji uslijed Božje djelatnosti, uslijed toga što je Bog prvi uzrok koji leži iza svih uzročnih procesa različitih od njegova vlastita bića. Ako dakle, baratamo s klasičnim teističkim nazorom o Bogu, moramo se složiti da ako Boga ima, on je tada uzročno djelatatan u postojanju svih stvari za cijelo vrijeme njihova postojanja.

Dakle, obrana iz slobodne volje je manjkava. Prema njoj, Bog jedva da dopušta mjesta za slobodno ljudsko djelovanje. No, Bog mora i u njima biti uzročno uključen, i u tom slučaju on čini mnogo više negoli ih tek dopušta. U određenom smislu, on dovodi do njih. Onaj tko vjeruje u klasični teizam izgleda blizak odbacivanju obrane iz slobodne volje. No, znači li to da on ne može braniti svoj stav o tome kako problem zla ne čini vjeru u Boga nerazložnom ili nemogućom? Plantinga na kraju svog izlaganja zaključuje kako je odgovor na to pitanje ipak ne. Razlog leži u naravi problema zla i u naravi klasičnog teizma.

⁶⁷ Radi se o obliku Božjeg utjecanja na stvorena bića po kojemu Bog kooperira svim djelovanjima svojih stvorenja. Takav se utjecaj naziva *concurus divinus* (božanski konkurs). Božanski konkurs je neposredni Božji utjecaj na djelovanje stvorenih bića. Bezuvjetna potreba ovog konkursa proizlazi iz najdublje ovisnosti stvorenih bića o jednom neovisnom biću – Bogu. Božanski konkurs ili božansko sudjelovanje može biti dvostruko: fizički i moralno. Božji konkurs nije posve isti za djelovanja neslobodnih i slobodnih sekundarnih uzroka – stvorova. Kod slobodnih uzroka (slobodna volja), Bog konkursom ne utječe na slobodu volje pri njenom odabiranju, nego se On samo akomodira slobodnom izboru volje. Prije realiziranja slobodnog akta Bog je svojom voljom pripravan na konkurs tako, kako će sama volja slobodnog stvorenja odlučiti. Usp. KUSIĆ, Ante. *Teodiceja*. (Split, 1968.) 253-255.

Klasično teističko učenje može se obraniti optužbi da postojanje prirodnog zla protuslovi Božjoj dobroti, nudeći sada već poznatu tvrdnju o postojanju zla u svrhu egzistencije većeg dobra. Teizam drži shvatljivim teoriju da su prirodna zla nužna za etičko držanje. U tom kontekstu čini se važnim spomenuti da određene stvari možemo spoznati jedino ukoliko smo prošli kroz određena iskustva. Ukoliko su ljudi sposobni spriječiti tragične posljedice prirodnih katastrofa, i ukoliko se naše znanje temelji na indukciji sličnih događaja iz prošlosti, tada prirodna zla mogu biti opravdana kao ona koja pobuđuju stvaranje pozitivnih moralnih odluka.⁶⁸

Jedna od zadaća koju su filozofi postavili pred sebe bila je i pokušaj podređivanja zla metafizičkom pogledu na svijet, u kojem je život promatran kao racionalno smislen. Međutim, samo neka zla mogu biti opravdana težnjom za najvećim dobrom, a također je jasno da ni pojedina dobra ne nadržavaju pojedina zla. Čini se da ipak problem kod pitanja o neopravdanom zlu leži u tome što se naše razumijevanje tih pitanja izduže iz ljudske perspektive. Zaboravljamo, međutim, smatra Plantinga, da ono što je zlo za čovjeka ne mora nužno biti zlo i za Boga.

Granice ljudske spoznaje nam jednostavno ne dopuštaju čist i odvojen uvid u Božje motive i razloge glede dopuštenja zla u svijetu. Spoznaja postojanja zla pretpostavlja čovjekovu mogućnost spoznaje svijeta kao cjeline, ali svijet kao cjelina ne može biti spoznat. U najboljem slučaju zlo može tek biti "pomireno" s Bogom i samim sobom. Postavljanjem pitanja o temeljima prirode zla pokazujemo samo vlastitu nemoć u kreiranju odgovora na to zašto zlo uopće postoji, *zašto uopće išta postoji*. Moguće jest da je postavljeno pitanje zapravo, pogrešno pitanje. To, međutim, ne znači da se trebamo letargično prepustiti činjenici da zlo kao takvo postoji. Radije, problem zla jednostavno upućuje na čovjekovu neukost na području same realnosti, a kroz to, možda i na poticaje za postavljanjem novih pitanja. Bilo koji potvrđan odgovor, u ovom slučaju, ovisit će o "iracionalnoj vjeri", a ne o logici.⁶⁹

Samo ukoliko možemo predvidjeti buduće potrese možemo poduzimati određene preventivne mjere. Na kraju, iskustvo nas uči da zlo koje možemo

⁶⁸ Usp. BUTERIN, Damir. "Problem zla", u: *Scopus* 1 (1996) 51-61.

⁶⁹ Usp. PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom ...* 30.

kontrolirati utvrđuje našu odluku za etičkim djelovanjem u situacijama koje takvo djelovanje od nas zahtijevaju.

ZAKLJUČAK

Prihvatanje Boga i isto tako gubitak Boga, piše francuski književnik Joseph Malègue, čine da se ljudski život potpuno promijeni. Jer Bog jednostavno nije nešto što se nalazi među drugim stvarima: kad se prihvati Bog, onda se sve mijenja.

Filozofija je stil. Stil života, stil mišljenja, stil govorenja. Filozofija, baš kao i književnost, reflektira ljudski svjetonazor, osjeća i uvjerenja. Zato su svi veliki filozofski umovi koji su uzeli Boga za predmet svog proučavanja, bili ili opčarani Božjom veličinom ili su strahovali od Njegove veličine. Uglavnom, pravilo je da filozof ne može pobjeći od svoje filozofije, ne može je staviti po strani, nego se njegove vizije i stavovi gotovo uvijek očituju u njegovoj filozofiji. Ova je činjenica važno upravo zato, što je Alvin Plantinga, američki filozof, metafizičar i logičar svoja vjerska uvjerenja uspio uklopiti u svoj filozofski sustav. Njegova je filozofija izrazito kršćanski ustrojena, a njegov filozofski svjetonazor pokazuje kako vjera i razum ne proturječe jedna drugoj, već se skladno nadopunjavaju.

U svojem sam radu nastojala iznijeti dio problematike kojom se bavio Plantinga u četiri desetljeća svoje filozofske karijere. Plantingu je oduvijek zanimalo pitanje Božjeg postojanja, no ono što ga je kočilo u razmišljanjima bio je tradicionalni svjetonazor koji kaže da vjera počinje tamo gdje razum prestaje. Plantinga je sebi dao zadatak da pokaže kako vjera itekako može biti razumski utemeljena. On i sam smatra da vjera *u Boga* nije isto što i vjera *da Bog postoji*. Vjerovati da Bog postoji znači prihvatiti činjenicu da zaista postoji biće koje postoji oduvijek, koje je svemoguće, biće koje je savršeno mudro i koje je u svojoj dobroti stvorilo čitav svijet i sva stvorenja u njemu. Vjerovati pak u Boga je sasvim nešto

drugo. Filozofija o Bogu se bavi upravo prvim aspektom – vjerovati da Bog postoji. No, to vjerovanje baš i nije općeprihvaćena stvar. Mnogi su se teolozi i filozofi bavili tim pitanjem i u nasljeđe su nam ostavili mnoge dokaze za i protiv Božjeg postojanja. Plantinga se usredotočio na jedan od takvih argumenata – ontološki dokaz, te na teodicejsko pitanje – opravdanje Boga pred činjenicom zla u svijetu.

Revidirajući Anselmov ontološki dokaz, Plantinga je pokušao pobiti mnogobrojne prigovore koje su tom dokazu bile upućene. Plantinga je poput Anselma uzeo vjeru kao polazište, te je putem principa modalne logike uspio obraniti ideju o mogućem svijetu u kojem ima bića maksimalne veličine. Putem aksioma S5 Plantinga dokazuje da ako je nešto (svijet) moguće nužno, to znači da je i zbiljski nužno. Iz čega onda slijedi da u bilo kojem mogućem svijetu ima biće maksimalne vrsnoće, što je isto kao da se kaže da zbiljski ima Boga čije postojanje slijedi iz njegove biti, jer postoji zbiljski uvjet, i za kojeg se stoga, putem zaključivanja koje se drži oblikom ontološkog dokaza, može misliti kako postoji u zbilji.

Drugi dio moga rada bavi se problemom zla i metafizikom slobode, koja se isto tako zaokupljala Plantingu. Plantinga i tu unosi neke promjene glede tradicionalnog ateističkog shvaćanja koje kaže da činjenica što postoji zlo u svijetu nužno stoji u kontradiktornosti sa činjenicom Božje dobrote, pa iz toga slijedi da Boga nema. Plantinga smatra da je Bog imao dobar razlog kad je stvarao svijet baš ovakvim kakav on jest. Po njemu je još uvijek bolji svijet sa patnjama, negoli svijet koji bi bio determiniran i bez ljudske slobode. U svojoj obrani slobodne volje, Plantinga kaže da Bog može stvoriti slobodna stvorenja, ali ne može prouzročiti ili odrediti da ona čine samo ono što je moralno dobro i ispravno.

Na kraju treba još samo spomenuti da je Plantinga dao doprinos suvremenoj filozofskoj misli utoliko što se nije bojao ostati kršćanski filozof u svijetu u kojem se teistička uvjerenja odbacuju kao smiješna, tradicionalna i zastarjela. Njegova je prva i zadnja misao uvijek bila da je vjerovanje u Boga logički argument, te da je to osnovno vjerovanje od kojeg on polazi u svojim filozofskim promišljanjima.

BIBLIOGRAFIJA

- AKVINSKI, Toma. *Izabrano djelo*. (Izabrao Tomo Vereš, Globus, Zagreb 2005.)
- ARISTOTELES. *Fizika*. (prev. Tomislav Ladan, SNL, Zagreb 1987.)
- ARISTOTELES. *Metafizika*. (prev. Tomislav Ladan, SNL, Zagreb 1984.)
- BRAJČIĆ, Rudolf. "I ontološki i kozmološki dokaz za Božju opstojnost treba dovesti do kraja", u: OŽ XLIX (1994.) 407-427.
- BUTERIN, Damir. "Problem zla", u: *Scopus* 1 (1996). 51-61.
- CANTERBURYJSKI, Anselmo. *Proslogion II*, u: *Quod vere sit Deus*. (prev. Marina Miladinov, Demetra Zagreb 1997.)
- DAVIES, Brian. *Uvod u filozofiju religije*. (Biblioteka Scopus, Zagreb 1998.)
- DEVČIĆ, Ivan. *Bog i filozofija*. (KS, Zagreb 2003.)
- FISCHER, Norbert. *Čovjek traži Boga – filozofski pristup*. (KS, Zagreb 2001.)
- KANT, Immanuel. *Kritika čistoga uma*. (NZMH, Zagreb 1984.)
- KEILBACH, Vilim. *Problem Boga u filozofiji*. (Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, Zagreb 1944.)
- KUSIĆ, Ante. *Teodiceja*. (Split, 1968.)
- KUŠAR, Stjepan. *Filozofija o Bogu*. (KS, Zagreb 2001.)
- KUŠAR, Stjepan. "Odakle teodiceja", u: AUGUSTIN, Aurelije. *O slobodi volje*. (Demetra, Zagreb 1998.)
- KÜNG, Hans. *Postoji li Bog?* (Naprijed, Zagreb 1987.)

LJEPOTA ISTINE – *Zbornik u čast p. Miljenka Belića, SJ.* (ur. Marijan Steiner, SJ, FTI, Zagreb 1996.) 81-101.

OČI VJERE – *Zbornik u čast Josipa Ćurića, SJ u povodu 75. obljetnice života.* (ur. Anto Mišić, FTI, Zagreb 2002.) 19-31.

PLANTINGA, Alvin. *God, Freedom and Evil.* (William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1977.)

PLANTINGA, Alvin. *The Ontological Argument from St. Anselmo to Contemporary Philosophers.* (Anchor Books, New York 1965.)

PLANTINGA, Alvin. "A Contemporary Modal Version of the Ontological Argument", u: *Philosophy of Religion – Selected Readings.* (Oxford University Press, 2001.) 170-183.

PLANTINGA, Alvin. "God, Evil and Metaphysics of Freedom", u: *Philosophy of religion – Selected Readings.* (Oxford University Press, 2001.) 83-109.

PLANTINGA, Alvin. "The Free Will Defense", u: *Philosophy of Religion – Selected Readings.* (Oxford University Press, 2001.) 274-300.

PLANTINGA, Alvin. *Rationality and Religious Belief.* (University of Notre Dame, Paris 1979.)

SCHULZ, Walter. *Bog novovjekovne metafizike.* (MH, Zagreb 1996.)

SENNETT, James F. *Modality, Probability and Rationality – A Critical Examination of Alvin Plantinga's Philosophy.* (Peter Lang Publishing, Inc., New York 1992.)

STANKOVIĆ, Nikola. *Čovjek pred Bezuvjetnim.* (FTI, Zagreb 2000.)

STANKOVIĆ, Nikola. "Procedere in infinitum", u: *Ljubav prema istini.* (ur. Gavrić A., Dominikanska naklada Istina, Zagreb 2000.) 149-160.

THOMPSON, Mel. *Filozofija religije.* (Faber & Zgombić Plus d.o.o., Zagreb 2003.)

http://www.absoluteastronomy.com/encyclopedia/on/ontological_argument.htm

http://www.absoluteastronomy.com/encyclopedia/al/alvin_plantinga.htm

http://www.absoluteastronomy.com/encyclopedia/ax/axiom_s5.htm

<http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/>

SADRŽAJ

UVOD.....	1
I. DIO – NARAVNA TEOLOGIJA.....	4
1. Alvin Plantinga i njegovo mjesto u filozofiji religije.....	4
2. Klasični dokazi za Božje postojanje.....	8
2. 1. Kozmološki dokaz.....	8
2. 2. Teleološki (fiziko-teološki) dokaz.....	11
2. 3. Dokaz iz činjenice morala.....	12
2. 4. Ontološki dokaz.....	13
2. 4. 1. Povijest ontološkog dokaza.....	14
2. 4. 2. Anselmov "Unum argumentum".....	15
2. 4. 3. Gaunilonov prigovor u prilog bezumnika.....	17
2. 4. 4. Kantov prigovor.....	20
3. Plantingino tumačenje ontološkog dokaza.....	22
3. 1. Modalna verzija ontološkog dokaza.....	23
3. 2. "Kobna pogreška" u dokazivanju.....	26
3. 3. Plantingin trijumf u ponovnom formuliranju ontološkog dokaza.....	28
II. DIO – BOG, ZLO I METAFIZIKA SLOBODE.....	31
1. Problem zla u filozofiji Alvina Plantinge.....	31
1. 1. Zašto Bog dopušta zlo?.....	33
1. 2. Je li Bog mogao stvoriti svijet bez moralnog zla?.....	38
2. Obrana slobodne volje.....	39
ZAKLJUČAK.....	44
BIBLIOGRAFIJA.....	46
SADRŽAJ.....	48

